

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qasimov Elvin Rövşən oğlu

**“Azərbaycanda xarici sərmayəli bankların bank sektorunda rolu”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: Bank işi

**Elmi rəhbər:
i.e.n. dos. Əliyev Q.İ.**

**Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.d. prof. Rzayev R.M.**

**Kafedra müdiri:
i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.**

B A K I - 2 0 1 6

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil 1. Azərbaycanın bank sistemi, onun əsas xüsusiyyətləri	6
1.1. Bankların yaranması, onların mahiyyəti haqqında nəzəriyyələr	6
1.2. Bank sisteminin dinamikası, inkişafı və öhdəlikləri.....	11
1.3. Azərbaycanın bank sektorunun xarici banklar üçün cəlbediciliyi.....	18
Fəsil 2. Kommersiya bankları, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu ...	27
2.1. Kommersiya banklarının yaradılması, funksiyaları və fəaliyyətinin hüquqi əsasları.....	27
2.2. Bankların kapitallaşma səviyyəsi və sahibkarlığın inkişafına onun təsiri.....	33
Fəsil 3. Azərbaycanda xarici sərmayəli banklar, onların təsnifatı.....	40
3.1. Xarici sərmayəli banklar, onların kapitallaşma səviyyəsi	40
3.2. İqtisadi böhran şəraitində bank sektorunun inkişaf istiqamətləri	47
3.3. Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafında bank sektorunun rolu.....	55
Nəticə və təkliflər	66
Ədəbiyyat	71

GİRİŞ

Beynəlxalq maliyyə institutlarının və xarici bankların Azərbaycanın maliyyə-bank bazarına marağı getdikcə artır. Ölkənin maliyyə-bank bazarının investisiya cəlbədıcılığı, xarici bankların ölkənin bank sisteminin fəaliyyətində iştirak etmək arzusu ilə Mərkəzi Banka müraciətlərini ildən-ilə artırmaqdadır.

Mərkəzi Bank öz növbəsində, xarici «brend» bankların ölkə bank sektorunda iştirakında maraqlı olduğunu bildirir. Bu gün Azərbaycan qanunvericiliyində xarici bankların ölkədəki fəaliyyətinə heç bir məhdudiyət yoxdur. Bütövlükdə ölkənin bank sektorunda xarici bankların iştirakı, bank bazarında rəqabəti canlandırmaqla, yeni texnologiyaların geniş tətbiqinə, korporativ idarəetməni yaxşılaşdırmağa, müştərilərə yüksək keyfiyyətli bank xidmətləri göstərilməsinə səbəb ola bilər.

Mövzunun aktuallığı onunla izah edilir ki, bu günkü böhran şəraitində xarici sərmayəli banklara daha çox ehtiyac duyulur. Kommersiya bankları öz vəsaitləri ilə yanaşı daha çox cəlb edilmiş vəsaitlərin artırılmasına çalışmalıdırlar. Bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının 23-də xarici sərmayənin iştirakı mövcuddur. Bunlardan 7-də (yeddisində) xarici kapitalın iştirak payı 50-100%, 14-də (on dördündə) isə 50%-ə qədərdir. Ölkədə 2 (iki) xarici bank filialı, 5 (beş) xarici bankın nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Dünya iqtisadiyyatında davam edən böhran, bütövlükdə iqtisadiyyatın qeyri-stabil olması xarici bank və investorların inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə-bank bazarına marağını gündəmdə saxlayır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatı belə böhran şəraitdə öz stabil inkişaf tempini davam etdirməkdədir.

Bunun nəticəsi olaraq ölkənin bank sektoru öz likvidliyini saxlamaqla, daha çox müştəri inamını qazanmaqdadır. Bu gün Azərbaycan bank sektoru ölkə iqtisadiyyatının modernizasiyasının maliyyələşməsində iştirak etməklə, korporativ idarəetmənin yaxşılaşmasına dəstək verməlidir. Azərbaycan bank sisteminin gələcək inkişaf imkanları beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Belə ki, bu yaxınlarda Azərbaycanın müstəqil reytingi «BB+»-dan «BBB-» yüksəlmiş və o, investisiya reytinginə keçirilmişdir. Bu halda dünyada

tanınmış investisiya şirkətləri, investisiya reytingi olan ölkələrdə işləməyə maraqlı olur.

Tədqiqatın məqsədi xarici sərmayənin ölkənin bank sektorunda iştirak payını artırmaq məqsədilə əsaslı islahatların aparılmasına diqqəti artırmaq, xarici sərmayənin ölkəyə gətirilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət mülkiyyətində olan obyektlərin şəffaflıqla özəlləşdirilməsinə başlamaqla, xarici investorlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına nail olmaqdır.

Yaxın gələcəkdə dünyanın aparıcı investisiya şirkətlərinin Azərbaycanın bank sektoruna marağının bir şərti də ölkənin tranzit ölkə kimi tanınmasıdır. Artıq Avropadan yüklər Azərbaycan üzərindən Xəzər-Qazaxıstan-Çin marşrutu ilə hərəkət edəcəkdir. Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın fəal iştirakı bank xidmətləri bazarının fəallaşmasına səbəb olacaqdır. Bunun nəticəsi kimi yaxın gələcəkdə Bakıda regional maliyyə mərkəzinin yaradılması, eləcə də islam bankçılığının regional mərkəzinin işə başlaması mümkündür.

Tədqiqatın predmeti və obyekt – ölkənin bank sektorunda bank faizi, onların növləri, depozit faizi məsələlərini hərtərəfli təhlil etməklə, onların optimal bölüşdürülməsini xarici sərmayədarların da maraqla nəzərə alınmaqla həyata keçirməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının normativ sənədləri, kommertiya banklarının hesabatları, eləcə də Azərbaycan Respublikası Banklar Assosiasiyasının aylıq və illik hesabatları təşkil edir.

2015-ci ildə milli valyuta manatın iki dəfə devalvasiyası (ucuzlaşması) ölkənin bank sektorunda yeni yanaşmanı qaçılmaz etmişdir. Bunlardan başlıcası bank sistemində konsolidasiya və zəif bankların tədricən aradan götürülməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın kommertiya bankları da xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərir. Bunlara əyani misal kimi Azərbaycan Beynəlxalq Bankını göstərmək olar. Bu bankın Rusiya və Gürcüstan filialları, Sankt-Peterburq, Yekaterinburq, London, Frankfurt, Nyu-York, Dubay və Luksemburqda nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir.

Belə əlaqələrin gələcəkdə daha da genişləndirilməsi mümkündür.

Tədqiqatda elmi yenilik bank sektorunda mövcud durumu ətraflı təhlil etməklə, bank-müştəri münasibətlərini öyrənmək, bank qanunvericiliyində onların tətbiq edilməsi xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün tövsiyələr verməkdir.

Qloballaşma şəraitində bank sistemində baş verən dəyişikliklər;

-faiz dərəcələri, valyuta mübadilə kursları, əmtəə qiymətlərinin müqayisəli olmasına çalışmalı;

-maliyyə və əməliyyat şəffaflığının, informasiya texnologiyalarının mənimsənilməsinin xarici sərmayəli banklar üçün xüsusi rolunun əhəmiyyəti;

-kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi, müştəri uğrunda mübarizə, risk dərəcələrinin gözlənilməsi və digər amillər xarici sərmayəli bankların fəaliyyətində əsas rol oynamalıdır.

Maliyyə xidmətləri üzrə innovasiyalar davam etdirilməli, banklararası rəqabət gücləndirilməli, xarici sərmayəli banklarda elektron bankçılığın təkmilləşdirilməsi vacibdir.

Beynəlxalq reyting almış banklarının sayını (10) daha da artırılması uğrunda işlər davam etdirilməlidir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – magistr dissertasiyasında irəli sürülən təkliflərin Mərkəzi Bank və kommertiya bankları tərəfindən öyrənilərək tətbiqi xarici sərmayədarların ölkənin bank sektorunda iştirakını yaxşılaşdırmaqla, bütövlükdə banklararası rəqabətin gücləndirilməsinə, bankların real sektorla əlaqələrinin gücləndirilməsinə səbəb ola bilər.

Magistr dissertasiyası yazılarkən məlum oldu ki, bank sektorunda vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün bir neçə bankın lisenziyası geri çağırılmış, bəziləri arasında birləşmək haqqında danışıqlar getməkdədir.

FƏSİL 1. AZƏRBAYCANIN BANK SİSTEMİ, ONUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Bankların yaranması, onların mahiyyəti haqqında nəzəriyyələr

Müxtəlif dövrlərdə yaşamış tədqiqatçılar, rəsmi dövlət məmurları, bankların yaranması haqqında müxtəlif fikirlər söyləmiş, bankların təsərrüfat subyektləri arasında çoxşaxəli fəaliyyəti ilə əlaqəli olduğunu qeyd etmişlər.

Hələ qədim zamanlardan xalq arasında bank pul saxlanan bir məkan-anbar kimi təsəvvür edilirdi. Bankların fəaliyyəti o qədər çoxşaxəlidir ki, onun mahiyyətinin açılması və iqtisadi baxımdan tam izah edilməsi asan məsələ deyildir. Hal-hazırda banklar həddən artıq çox əməliyyatlar yerinə yetirirlər ki, bu da iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində ayrı-ayrı layihələrin maliyyələşməsi, kredit əməliyyatları, sığora işlərinin aparılması, qiymətli kağızların alqı-satqısı, vasitəçilik əməliyyatlarının icrası, əmlakın idarə edilməsi, məsləhət xarakterli işlərin aparılması və s. əlaqədardır. Banklar müstəqil iqtisadi subyektlər kimi özünəməxsus idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Banklar həm kreditor, həm borcalan, həm də onlar arasında vasitəçi kimi çıxış edir. Bank fəaliyyətinin rüşeymləri lap qədim vaxtlardan məlum idi. İlk bank təcrübəsi kimi pul dəyişən sərrafların və məbədlərin pul saxlaması fəaliyyətini göstərmək olar. Sonralar bu fəaliyyət bir qədər təkmilləşərək sələm kapitalının və sələmçiliyin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Artıq orta əsrlərdə Şimali İtaliyanın şəhərlərində, daha sonralar Niderlandın və Almaniyanın ticarət mərkəzlərində bank xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən müəssisələr yaranmağa başlanmışdır. Klassik xarakterli banklar ilk dəfə XVII əsrin sonunda İngiltərədə meydana gəlmişdir.

Artıq XIX əsrdə banklar iqtisadiyyatda aparıcı mövqeyə malik idilər. Onlar sərbəst surətdə birja əməliyyatlarında iştirak edir, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparırdılar.

Bütün ölkələrin bank sisteminin əsasını Mərkəzi Banklar təşkil edir. Müxtəlif ölkələrdə mərkəzi banklar müxtəlif illərdə yaranmışdır. Onlardan birincisi təqribən üç əsr əvvəl İsveçrədə 1668-ci ildə yaranmışdır. İngiltərədə Mərkəzi Bank

1694-cü ildə, Fransada – 1880-ci ildə, Almaniyada Reysbank – 1875-ci ildə, İtaliyada – 1893-cü ildə, Norveçdə – 1816-cı ildə, ABŞ-da Federal Ehtiyat Sistemi – 1913-cü ildə, Rusiya Dövlət Bankı – 1860-cı ildə, Azərbaycan Milli Bankı 1992-ci ildə yaranmışdır.

Əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə mərkəzi bankların funksiya və vəzifələrini təsbit edən ayrı-ayrı qanunlar mövcuddur. Eyni zamanda bu qanunların işləmə mexanizmi və tətbiqi metodları işlənib hazırlanmışdır. Bəzi ölkələrdə isə Mərkəzi Bankların vəzifələri ölkə konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikasında Milli Bankın əsas funksiya və vəzifələri «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» qanunla müəyyənləşmişdir. Hazırda fəaliyyətdə olan bu qanun 10 iyun 1996-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Bir qayda olaraq ölkələrin çoxunda mərkəzi bankların fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi akt rolunda ölkənin Mərkəzi Bankı haqqında qanun çıxış edir.

Mərkəzi bankların bank sistemi ilə qarşılıqlı münasibətlərini Mərkəzi Bank fəaliyyəti haqqındakı qanunla yanaşı bank fəaliyyəti haqqında qanunla tənzimlənilir. Bu qanun mərkəzi banklara münasibətdə ölkədə mövcud kredit institutlarının hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir.

İnkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi bankları pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində müstəqillik səviyyəsinə görə təsnifləşdirilir. Bir çox hallarda Mərkəzi Bankla hökumət arasında qarşılıqlı münasibətlər onların rəhbərlərinin qeyri-formal əlaqələri əsasında formalaşır.

Mərkəzi Bankların müstəqilliyinin qiymətləndirilməsinin çoxsaylı obyektiv amilləri içərisində mühüm əhəmiyyət kəsb edənlər aşağıdakılardır:

- Mərkəzi Bankın kapitalında və mənfəətin bölgüsündə dövlətin iştirakı;
- bankın rəhbərliyinin təyinatı (seçkisi) qaydası;
- qanunvericilikdə mərkəzi bankın məqsəd və vəzifələrinin əks olunması səviyyəsi;
- pul-kredit siyasətinə dövlətin müdaxilə hüququ;
- dövlətin xərclərinin ölkənin Mərkəzi Bankı tərəfindən birbaşa maliyyələşmə imkanlarının tənzimlənməsi qaydaları və s.

XVII əsrin sonlarında bankların yaranması ilə paralel bank tipli səhmdar cəmiyyətləri də meydana gəlməyə başlayır. Bankların cari fəaliyyəti ölkə konstitusiyası, Mülki Məcəllə və bank fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunlarla tənzimlənir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ikipilləli bank sistemi fəaliyyət göstərir və banklar üzərində müxtəlif mülkiyyət formaları mövcud olur. Bankların yaranmasında dövlət inhisarı yoxdur, istənilən hüquqi və fiziki şəxslər qanun çərçivəsində bank yarada bilərlər. Bankların təşkilati və idarəetmə strukturları bank şuraları tərəfindən müəyyənləşdirilir, eyni zamanda bank şurasının qərarı ilə ləğv edilə bilər. Bu sistem şəraitində çoxsaylı banklar siyasəti həyata keçirir və qeyri-mərkəzləşdirilmiş yerli idarəetmə sxemi mövcud olur. Bu səbəbdən də dövlət bankların öhdəliklərinə görə cavabdeh deyil, eyni zamanda banklar da dövlətin öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşımır. Bazar yönümlü bank sistemi şəraitində Mərkəzi Bank rəhbəri prezident tərəfindən, kommersiya banklarının rəhbərləri isə təsisçilər şurası tərəfindən təyin edilir.

Azərbaycan bank sisteminin birinci pilləsini Mərkəzi Bank, ikinci pilləsini müəssisə və şirkətlərə, eləcə də əhaliyə müxtəlif növ xidmətlər – kreditləşmə, hesablaşma kassa, valyuta və s. əməliyyatları göstərən çoxsaylı, müxtəlif formalı kredit təşkilatları və kommersiya bankları aid edilir.

Bank sistemi dedikdə – bir məqsədə xidmət edən müxtəlif hissələrin, elementlərin vəhdəti başa düşülür. Bu sistemdə, lazım gəldikdə elementlər bir-birini əvəz edə bilər. Əgər hər hansı səbəbdən banklardan biri öz fəaliyyətini dayandırarsa və ya ləğv edilərsə, sistem öz fəaliyyət qabiliyyətini dayandırmır. Onun funksiyalarını digər banklar yerinə yetirir, zərurət yarandıqda yenisi yaradılır. Beləliklə sistemin bütövlüyü pozulmur.

Bank sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o həmişə dinamik vəziyyətdədir. Burada iki məqam diqqəti cəlb edir:

- bank sistemi daim hərəkətdədir, o inkişaf edir, təkmilləşir, yeni struktur elementləri və komponentlərlə genişlənir;

- bank sistemi daxilində daim əlaqələr qaçılmazdır. Bu əlaqələr həm Mərkəzi Bankla kommərsiya bankları arasında, həm də kommərsiya bankları arasında yarana bilər. Banklar bir-birinə müxtəlif xidmətlər göstərə bilər, banklararası bazarda birgə layihələrin maliyyələşdirilməsində iştirak edə bilər və s.

Bütövlükdə bank sisteminin aşağıdakı özünəməxsus əlamətləri qeyd olunur:

- bank sistemi eyni məqsədə xidmət edən elementlər məcmusudur;
- bank sistemi elementlərin qarşılıqlı dəyişdirilməsi imkanlarına malikdir;
- bank sistemi qapalı tipli sistemdir;
- bank sistemi özünütənzimləyən sistemdir;
- bank sistemi idarə edilən sistemdir;
- bank sistemi dinamik sistemdir.

Mülkiyyət formalarına görə banklar – dövlət, səhmdar, kooperativ, qarışıq kapitalı banklar kimi fərqləndirilə bilər. Bankların dövlət forması bazar iqtisadiyyatı şəraitində daha çox Mərkəzi Banklara aiddir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı, həmçinin Rusiya, Belçika, Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya kimi ölkələrin Mərkəzi Banklarının vəsaiti bütövlükdə dövlətə məxsusdur. Yaponiya Mərkəzi Bankının vəsaitinin 50%-i dövlətə, qalan 50%-i ayrı-ayrı banklara, İsveçrədə 47%-i dövlətə, qalan 53%-i kantonlara, Avstriyada 50%-i dövlətə, qalan 50%-i fiziki şəxslərə məxsusdur. Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunun tələblərinə görə bank sistemində xarici kapitalın iştirak limitini müəyyən etmişdir. Bu ümumi kapitalın 15%-dən çox olmamalı idi. Sonralar Mərkəzi Bank bu limiti 30%-dək artırdı. Kanada və Rusiyada da belə məhdudiyətlər mövcuddur. Fransada isə bu sahədə heç bir məhdudiyət qoyulmur.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyata keçirilməsini təbliğ edən mühüm məktəblərdən biri monetar konsepsiya tərəfdarlarıdır. Bu təlimin yaradıcıları (M.Fridmen, F.Hayek və b.) belə hesab edirdilər ki, dövlətin idarəedilmə sistemi bürokratiyadır, səmərəsizdir. Şəxsi təşəbbüskarlığa qarşı çıxmaqla, iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyinə səbəb olur.

Ümumiyyətlə, klassik nəzəriyyə tərəfdarları makroiqtisadi səviyyədə istehsalın həcminə, məşğulluq səviyyəsinə dövlətin müdaxilə etməsini məqsədəuyğun hesab etmirdilər.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarını 1929-1933-cü illər dünya iqtisadi böhranından sonra Keynes yaratmışdır. Keynes «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» əsərində sübut edirdi ki, dövlət tələb səviyyəsinə təsir göstərməklə bütünlükdə iqtisadiyyatı tənzimləməlidir. Keynsçilərə görə dövlət iqtisadi stabilliyi qorumaq, böhranın fəsadlarını yumşaltmaq və aradan qaldırmaq üçün iqtisadi proseslərə fəal müdaxilə etməli, sərt fiskal və pul siyasəti yeritməlidir. Onlara görə, bazardakı bütün uğursuzluqlar dövlətin düşünülməmiş siyasəti və müdaxiləsi nəticəsində baş verir.

2015-ci ildə milli valyutanın iki dəfə (fevral və dekabr ayları) devalvasiyaya uğrayaraq dəyərsizləşməsi buna əyani misaldır. İqtisadi sistem özünütənzimləmə qabiliyyətinə malikdir. Yeganə şərt - bazarda inhisarçılıq olmasın. Bizim iqtisadiyyatın ən böyük problemi inhisarçılığın mövcudluğu və hökumətin bu sahədə yarıtılmaz fəaliyyətidir.

Müasir şəraitdə pul-kredit siyasəti iki model – keyns və monetarist ideyalar əsasında formalaşmaqdadır. Bunu aşağıdakı cədvəldə göstərmək olar.

Cədvəl 1

Keynsçilər	Monetaristlər
İqtisadi artım nəzəriyyəsi	İqtisadi tarazlıq nəzəriyyəsi
Dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi	Bazarın özünü tənzimləmə qabiliyyəti
Məşğulluğun məcmu tələbdən asılılığı	Məşğulluq və istehsal səviyyəsinin iqtisadiyyatın özü tərəfindən müəyyən edilməsi
İstehsalda pul kütləsinin neytrallığı	Qiymət artmasının və konyuktur dəyişikliklərin pul kütləsindən asılılığı
Əsas məsələ: işsizliyin aradan qaldırılması	Əsas məsələ: inflyasiyanın aradan qaldırılması
Çevik pul siyasəti	Sabit pul siyasəti

Ümumilikdə pul-kredit tənzimlənməsi yolu ilə dövlət iqtisadi böhranları yumşaltmağa, inflyasiyanın qarşısını almağa çalışır. Bu siyasət həm dolaylı, həm də birbaşa təsir üsullarına malikdir. Bunların fərqi ondadır ki, Mərkəzi Bank ya kredit müəssisələrinin likvidliyi vasitəsilə pullu tələbə təsir göstərir, ya da ki, bankların fəaliyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri üzrə limitlər müəyyən edir.

1.2. Bank sisteminin dinamikası, inkişafı və öhdəlikləri

Bank sistemi – vahid maliyyə-kredit mexanizmi ilə çıxış edən qarşılıqlı rabitəli müxtəlif banklar və digər kredit təsisatlar məcmusudur.

Azərbaycan Respublikasının bank sistemi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir. Mərkəzi Bank dövlətin mərkəzi bankıdır və onun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, bu Qanun və buna müvafiq olaraq, qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında», «Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq qəbul edilmiş normativ xarakterli aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin institusional və hüquqi quruculuğu 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsindən sonra başlanmışdır. Bank sisteminin inkişaf mərhələsində qarşıda duran əsas vəzifə bank sisteminin institusional və infrastruktur quruculuğunun, ödəniş sisteminin normal işinin təmin edilməsi olmuşdur.

1992-ci ildə «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» və «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» qanunların qəbul olunması ilə bank sisteminin hüquqi-normativ bazasının əsası yaradılmışdır.

Bank sisteminin quruculuğunun ilkin mərhələsi bank bazarına daxilolmanın liberal şərtləri ilə müəyyən edilmişdir. Bank sisteminin institusional quruculuğu prosesini stimullaşdırmaq məqsədilə ilkin mərhələdə Milli Bank kapitalla bağlı aşağı tələblər qoymaqla və bank fəaliyyətini tənzimləmək üçün kifayət qədər

yumşaq nəzarət mexanizm və alətlərindən istifadə edirdi. Bu prosesin nəticəsində 233 bank qeydə alınmış və fəaliyyət göstərirdi.

1996-cı ilin iyun ayında «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» və «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» qanunların yeni redaksiyada qəbulundan sonra Milli Bank tərəfindən bank sektorunun tənzimlənməsi məqsədilə istifadə edilən inzibati alətlər tədricən prudensial nəzarətlə əvəz edildi.

Bank sisteminin inkişafının bu mərhələsində dövlət banklarının dünya səviyyəsinə uyğun olaraq yeniləşdirilməsi məqsədilə bankların kapitallarının səhmləşdirilməsinə və dövlətin bank sektorunda mülkiyyətçi kimi payının azaldılmasına başlandı. Dövlət banklarının özəlləşdirilməyə hazırlanması və institusional inkişafı məqsədilə Tvinning Proqramları həyata keçirildi.

Bank sisteminin inkişafı və sağlamlaşdırılması iki istiqamət üzrə həyata keçirildi:

- ✓ Dövlət banklarının dünya standartlarına uyğun inkişafı
- ✓ Özəl bank sisteminin dünya standartlarına uyğun inkişafı

2000-ci ilin ikinci yarısında özəl bank sisteminin sağlamlaşdırılmasının ən mühüm mərhələsi başlamışdır. Bankların keyfiyyət parametrlərinin dəqiqləşdirilməsi və problemlə bankların müəyyən edilməsi məqsədilə bankların maliyyə vəziyyətlərinin, kapitallaşmasının, likvidliklərinin, mənfəətliyinin, idarəetmə mexanizm və sistemlərinin, daxili proseduralar və digər aspektlərin qiymətləndirilməsi istiqamətində yoxlamalar aparıldı. Bununla da maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər planı həyata keçirilmiş oldu və hal-hazırda bu plan tez-tez yenilənir və dövrə uyğunlaşdırılaraq həyata keçirilir.

Dünya təcrübəsində bank sisteminin inkişafının digər şərti də əhalinin bank sistemində etimadının gücləndirilməsi məqsədilə Fiziki Şəxslərin əmanətlərinin Sığorta Fondunun yaradılmasıdır. Hal-hazırda bank sistemində də bu proses xeyli inkişaf etmiş və qoyulan əmanətlərin 30 000 AZN məbləğə qədər vəsait Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən sığortalanır.

Bu gün Azərbaycan bank sistemində xeyli irəliləyişlər nəzərə çarpır. Bu inkişaf, dinamika özünü bütün bank xidməti sahələrində, bank məhsullarının istehsalında, istifadə qaydalarında, bank xidmətlərindən istifadədə ETT-nin yüksək səviyyədə tətbiqində, bunun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasında, müştəri rahatlığının təmin edilməsi üçün internet-banking xidmətinin tətbiqində, hesablama-köçürmə əməliyyatlarının təcili həyata keçirilməsində və s. sahələrdə göstərir.

Məsələn, Mərkəzi Bankın 2014-cü ilin sonu 2015-ci ilin əvvəlinə olan maliyyə sabitliyi icmalına istinad etsək görürük ki, 2014-cü ildə bank sektorunun inkişaf trendi saxlanılmış, bankların ölkə iqtisadiyyatında rolunu xarakterizə edən makro göstəricilərin müsbət dinamikası davam etmişdir.

2014-cü ildə mürəkkəb qlobal iqtisadi proseslər fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatında dinamik inkişaf və makroiqtisadi sabitlik davam etmişdir. Qeyri-neft sektoru iqtisadi artımın əsas mənbəyi olmuş, investisiya fəallığı yüksək səviyyədə qalmışdır. Tədiyə balansının profisiti strateji valyuta ehtiyatlarının artımını təmin etmişdir. Azərbaycan dünya ölkələri arasında makroiqtisadi sabitlik üzrə onluqdakı yerini qorumuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi iqtisadi artım və şaxələnmə siyasətinə, «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında öz əksini tapmış strateji inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank 2014-cü ildə də ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında fəal iştirak etmişdir. Mərkəzi Bank öz fəaliyyətini inflyasiyanın aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanılması, manatın məzənnəsinin və bank sektorunda maliyyə sabitliyinin qorunması, bankların iqtisadi inkişafda rolunun artırılmasına yönəlmişdir. Qlobal iqtisadi mühitdən irəli gələn risklərə baxmayaraq, bütün bu məqsədlərə nail olunmuşdur. Makroiqtisadi sabitlik qorunmuş, manat bir daha özünü sabit valyuta kimi təsdiq etmişdir. İl ərzində dayanıqlı maliyyə sabitliyi təmin olunmuş, bank sektorunun iqtisadi artımda və investisiya fəallığının dəstəklənməsində rolu daha da artmış, maliyyə xidmətlərinə və resurslarına çıxış imkanları genişlənmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi siyasətinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank 2016-cı ildə makroiqtisadi

və maliyyə sabitliyinin qorunmasına, bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılmasına, maliyyə-bank infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş fəaliyyətini davam etdirəcəkdir.

2014-cü ildə ölkədə qiymətlərin sabitliyi təmin edilmiş, inflyasiya aşağı təkrəqəmli səviyyədə təmin olunmuşdur. Dünya İqtisadi Forumunun son hesabatına görə Azərbaycan dünyada inflyasiyanın ən aşağı olduğu ölkələrdən biridir. Cari ilin 11 ayında orta illik inflyasiya ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 0,8 faiz bəndi azalaraq 1,5% təşkil etmişdir. Bu, ticarət tərəfdaşı ölkələrindəki orta inflyasiyadan (5,2%) əhəmiyyətli səviyyədə aşağıdır. Mərkəzi Bank il ərzində inflyasiyaya təsir edən amilləri daim nəzarətdə saxlamışdır. Məqsədyönlü monetar tənzimləmə, daxili tələblə müqayisədə təklifin daha çox genişlənməsi, dünya bazarlarında ərzağın ucuzlaşması inflyasiyaya azaldıcı təsir etmişdir.

Bank sektorunun aktivləri il ərzində 4 797 mln.manat (24%) artaraq 25 183 mln.manat səviyyəsinə çatmışdır. Bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyini xarakterizə edən göstəricilərdən biri olan aktivlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbətən il ərzində 8 f.b. artaraq 76%-ə yüksəlmişdir.

Aktivlərin uzunmüddətli dinamikası bank sektorunun sürətli artım fazasının daha təmkinli artımla əvəz olunmasını əks etdirir. Bank sektorunun artım tempinin iqtisadiyyatın artım tempi ilə uzlaşması, bank ekspansiyasının stabilləşməsi Mərkəzi Bankın bu sahədə apardığı tədbirlərin nəticəsidir. Belə ki, bank xidmətləri bazarında hərarətlənmə və risklərin akkumulyasiyasının preventiv qaydada qarşısının alınması məqsədilə Mərkəzi Bank bir sıra «soyuducu» tədbirlər həyata keçirmiş, banklarla mövcud və potensial risklər barədə daimi dialoq aparmış, banklar üzərində nəzarət rejimini sərtləşdirmişdir. Əhalinin müxtəlif növ bank xidmətlərindən istifadə səviyyəsi artmışdır. Əhalinin əmanətlərinin artım dinamikası davam etmiş, qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 20,8%-ə çatmışdır. Bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi, həmçinin əhalinin və korporativ sektorun banklara etimadının artırılması məqsədilə AMB tərəfindən bank xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi istiqamətində nəzarət tədbirləri görülmüşdür. Maliyyə maarifləndirilməsi sahəsində

AMB banklar, beynəlxalq təşkilatlar və dövlət qurumları ilə birgə silsilə tədbirləri davam etdirmişdir.

2014-cü ildə Mərkəzi Bank əlverişli xarici iqtisadi mövqeyə əsaslanan məqsədyönlü məzənnə siyasəti həyata keçirərək milli valyutanın – manatın sabitliyini qorumuşdur. Mərkəzi Bank valyuta bazarındakı proseslərə çevik reaksiya verərək burada tarazlığı təmin etmişdir. Məzənnə siyasəti makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi, habelə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunması hədəfləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. Məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi dəyişməz saxlanılmış, ABŞ dolları/manat ikitərəfli məzənnəsi bu siyasətin əməliyyat hədəfini təşkil etmişdir. Bir sıra xarici ticarət tərəfdaşı ölkələrində milli valyutaların əhəmiyyətli devalvasiyaya uğraması şəraitində 2014-cü ildə manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi demək olar ki, dəyişməmişdir. Daxili inflyasiyanın partnyor ölkələrdəki inflyasiyadan əhəmiyyətli aşağı olması isə real effektiv məzənnəyə azaldıcı təsir etmişdir. Valyutaya tələb, nağd və qeyri-nağd bazarda xarici valyutanın alışı mənbələri və motivləri, təklif mənbələri, bəzi tərəfdaş ölkələrin valyutalarının dəyərsizləşməsi ilə bağlı psixoloji amillər Mərkəzi Bank tərəfindən operativ tənzimlənmişdir. Bu əsasda müvafiq tənzimləmə tədbirləri görülmüş, nəticədə valyuta bazarında sabitlik qorunmuş və manatın məzənnəsində tərəddüdlər baş verməmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud xüsusiyyətləri şəraitində manatın məzənnəsinin sabitliyi bir daha öz makroiqtisadi əhəmiyyətini təsdiq edir. Sabit məzənnə inflyasiya və inflyasiya gözləntilərinin idarə olunmasında, əhalinin və real sektorun aktivlərinin dəyərinin qorunmasında, bank sektorunun maliyyə sabitliyində əhəmiyyətli amildir.

İstehlak kreditləşməsi seqmentində ixtisaslaşan banklarda kreditləşmə daha çox azalmışdır. Belə ki, bu qrup banklarda il ərzində avtomobil, kredit kartları və «Digər istehlak kreditləri» müvafiq olaraq 39%, 107% və 92% azalmışdır. Bununla yanaşı daha uzunmüddətli olan yaşayış tikintisi və təmirinə ayrılan kreditləri 114% artmışdır.

İqtisadi artımın daxili və xarici amillərin, ümumən, iqtisadi tsikldəki meyilləri nəzərə alaraq Mərkəzi Bank pul siyasətini yumşaltmışdır. Qeyri-neft

sektorunda investisiya fəallığının daha da artmasına və faiz dərəcələrinin enməsinə şərait yaratmaq üçün Mərkəzi Bank 2014-cü ildə faiz dəhlizi parametrlərinə 2 dəfə dəyişiklik etmişdir. Nəticədə uçot dərəcəsi mərhələlərlə 4,75%-dən 3,5%-ə endirilmişdir. Eyni zamanda bankların xarici və daxili öhdəlikləri üzrə məcburi ehtiyat normaları 3%-dən 2%-ə endirilmişdir. Bu tədbirlər depozit və kreditlər üzrə faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir etmişdir.

Banklar arasında rəqabətin artması, yeni artım drayverlərinin axtarışı istehlak kreditləri bazarında aktivliyin sürətli artmasına səbəb olmuşdur. İstehlak kreditlərinin müsbət makroiqtisadi və sosial təsirləri ilə yanaşı izafi borclanma ilə bağlı potensial riskləri də nəzərə almaq lazımdır. Bu vəziyyətdə Mərkəzi Bank istehlak kreditləri bazarının tənzimlənməsi və izafi borclanmanın qarşısının alınması məqsədilə preventiv tədbirlər həyata keçirmişdir. 2014-cü ilin əvvəlində qüvvəyə minmiş yeni «Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydaları» (01.02.2014) və «Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə kredit risklərinin tənzimlənməsi haqqında Qaydalar» (22.03.2014) bankların istehlak kreditləri portfelinə təsir etmişdir.

Manatla kreditləşmənin genişlənməsi kredit portfelinin strukturunda payının artmasına səbəb olmuşdur. Xarici valyutada olan kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi çəkisi 2009-2014-cü illər ərzində 42%-dən 27%-dək azalmışdır.

2014-cü ilin nəticəsi olaraq bank sektorunda xalis mənfəət 370,5 mln.manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə təxminən 38% çoxdur. 2011-2014-cü illər ərzində mənfəətlə işləyən bankların sayı və onların bank sektorunda payı müntəzəm olaraq artmışdır.

Bankların gəlirlilik göstəricilərində də müsbət dinamika müşahidə olunmuşdur. Belə ki, ROA 2014-cü il ərzində 0,2 f.b. artaraq 1,7%, ROE isə 0,1 f.b. azalaraq 11,6% olmuşdur.

Hesabat ilində iqtisadi subyektlərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişlənməsi davam etmiş, maliyyə infrastrukturundan istifadə səviyyəsi yüksəlmişdir. Hər 100 min nəfərə düşən bank xidmət nöqtələrinin sayı 10-a

çatmışdır. Əhaliyə maliyyə xidmətləri göstərən «Azərpoçt»un filialları nəzərə alınmaqla bu göstərici 20 təşkil edir. 2014-cü ildə 47 yeni bank filialı açılmışdır ki, bunun da 34-ü regionların payına düşür. Bank filiallarının yarısından çoxu regionlarda cəmləşmişdir. Alternativ kreditləşmə mənbələrinin canlandırılması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən bank olmayan kredit təşkilatlarının cari ildə də dəstəklənmişdir. Qeyri-bank kredit təşkilatlarının sayı 157-ə, onların filiallarının sayı isə 222-ə çatmışdır. Mərkəzi Kredit Reyestri (MKR) tərəfindən xidmətin yaxşılaşdırılması məqsədilə «ASAN xidmət» mərkəzlərində MKR-in 2 xidmət bölməsi fəaliyyətə başlamışdır.

Ödəniş sistemlərinin sabitliyinin qorunması, bu sahədə yaradılmış müasir infrastrukturun tətbiqi miqyasının genişləndirilməsi və innovasiyaların təşviqi 2014-cü ildə də Mərkəzi Bankın mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən olmuşdur. Milli Ödəniş Sistemi vasitəsilə 2014-cü ildə həyata keçirilən ödənişlərin həcmi ÜDM-in 2 mislini təşkil etmişdir. «Elektron hökumət» quruculuğu çərçivəsində yaradılmış «Hökumət Ödəniş Portal»nın genişləndirilməsi davam etdirilmişdir. Nəticədə kütləvi xidmətlər göstərən 19 təşkilat Portala inteqrasiya olunmuşdur. Bu təşkilatların göstərdiyi 285-dən çox xidmət növü üzrə ödənişlər həyata keçirilir. Ölkədə emissiya edilmiş ödəniş kartlarının sayı 5,9 mln. ədədə, bankomatların sayı 2586-a, POS-terminalların sayı isə 68676-ə çatmışdır. Ödəniş kartlarının sayı 5%, bankomatların sayı 6,8%, POS-terminalların sayı isə 2 dəfə artmışdır.

Lakin bank sistemin dünya standartlarına uyğun tam inkişafı üçün, bank işinin yüksək fəaliyyəti üçün ölkənin Mərkəzi Bankı və kredit təşkilatları daim öz əməliyyat dairəsini genişləndirməli, yüksək səviyyəli avtomatlaşdırma və kompüterləşdirməni yubanmadan, vaxtında bank sistemində tətbiq etməli, müştərilərə xidmətin tezliyinə və yüksək keyfiyyətinə nail olmalıdırlar.

1.3. Azərbaycanın bank sektorunun xarici banklar üçün cəlbediciliyi

Beynəlxalq maliyyə institutlarının və xarici bankların Azərbaycanın bank bazarına marağı artan xətlə inkişaf edir. Ölkənin bank bazarına marağın artması ilə əlaqədar Mərkəzi Banka xarici banklardan müraciətlər artmaqdadır.

Mərkəzi Bank öz növbəsində ölkənin bank bazarına xarici – «brend» bankların, imici yüksək olan bankların daxil olmasına şərait yaratmağa çalışır. Bu gün qanunvericiliklə xarici kapitalın ölkənin bank sektoruna daxil olmasına heç bir məhdudiyət yoxdur.

Bütövlükdə ölkə bank sektorunda xarici kapitalın təmsil olunması, banklararası rəqabəti gücləndirməklə, bank işində yeni texnologiyaların tətbiqinə, korporativ idarəetmədə yeni standartların hazırlanması, bütövlükdə müştərilərə yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərilməsi və etibarlı bank məhsullarının tətbiqinə şərait yaratmış olacaqdır.

Hal-hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən 43 kommersiya bankının 23-də xarici kapitalın iştirakı mövcuddur. Onların 7-də xarici kapitalın iştirak payı 50%-dən çox, 14-də isə 50%-ə qədərdir. Ölkədə 2 xarici bank filialı və beş xarici bankların nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərməkdədir. Gələcəkdə bu nümayəndəliklərin filial kimi fəaliyyət göstərəcəkləri mümkündür. Dünya iqtisadiyyatının qeyri-sabitliyi, iqtisadi böhranın davam etməsi, investorların inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sektoruna daxilolma maraqlarını artırmaqdadır.

Hazırda Azərbaycan Mərkəzi Bankı Türkiyə «İş bankası»nın ölkə bank sektoruna daxil olmaq təklifini araşdırır. Təklif ya Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklardan birini almaq və ya yeni bank yaratmaqdan gedir.

Azərbaycanın bank sektoruna marağın artmasını ölkəmizdə iqtisadi inkişafın sürətlə getməsi, bank sisteminin stabilliyi və son illərdə baş verən maliyyə və iqtisadi böhranlardan itkisiz və ya az itki ilə çıxması ilə izah etmək olar.

Ancaq 2015-ci ildə (fevral və dekabr) baş vermiş manatın devalvasiyası əhali arasında milli valyuta olan manata və banklara inamı xeyli azaltmışdır. Əmanətçilərin bir çoxu bankda olan əmanətlərini geri götürməklə, qalan

əmanətlərini isə xarici valyutaya çevirməyə üstünlük vermişdir. Hazırda Mərkəzi Bankın və Banklar Assosiasiyasının məlumatlarına görə banklarda olan əmanətlərin 80%-ə qədəri xarici valyutada saxlanılır.

Bu proseslər bütövlükdə ölkədə bank sektorunda ciddi islahatlar aparılmasını tələb edir. Elə bu səbəbdən də fəaliyyətdə olan kommersiya banklarından 5-nin lisenziyası geri çağırılmış, bir neçəsinin birləşdirilməsi üzrə danışıqlar davam etməkdədir. Belə şəraitdə xarici investorları bank sektoruna cəlb etmək sağlam rəqabət və bank likvidliyinin artırılması hesabına ola bilər.

Bu gün ölkənin bank sektoru qarşısında duran başlıca vəzifə müştərilər üçün yeni bank xidmətləri təklif etməklə, faiz siyasətinə yenidən baxaraq, onların azaldılması üçün təsirli tədbirlər görməkdir. Bunları ümumiləşdirməklə, belə deyə bilərik ki, bu gün Azərbaycanın bank sektoru ölkə iqtisadiyyatının modernizasiyasını maliyyələşdirmək, daha çox real sektora yardım etmək olmalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, beynəlxalq reyting agentləri və ekspertlərinin Azərbaycan bank sektoruna inamı bərpa edilsin. Belə olarsa, yaxın gələcəkdə xarici sərmayəli bankların sayı artırılmaqla, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına onların sərmayə yatırımları çoxala bilər. Bu baxımdan yaxın illərdə reallaşdırılması nəzərdə tutulmuş TANAP və TAP layihələrində xarici sərmayənin payının artırılması olduqca vacibdir. Azərbaycan dünya birliyi ölkələrinə yalnız karbohidrogen ehtiyatları vətəni kimi yox, həm də vacib tranzit ölkə kimi tanındılmalıdır. Böyük İpək Yolunun bərpası, Azərbaycan üzərindən keçməklə, Avropanı Çin, Yaponiya, Hindistan və digər Uzaq Şərq ölkələri ilə birləşdirmək, eyni zamanda ölkədə bank sektorunun canlandırılmasına səbəb olmalıdır. Beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr, xüsusilə Rusiya-Ukrayna, Rusiya-Türkiyə münasibətləri Azərbaycanın tranzit ölkə kimi inkişafına səbəb olacaqdır.

Xarici investorlar və banklar bu proseslərdən kənarda qalmamaq üçün Azərbaycan bank sektorunda təmsil olunmaq arzusundadırlar. Bu sahədə bizim siyasət belə olmalıdır ki, biz hər istəyəni yox, adlı-sanlı, aparıcı bankları bank bazarına cəlb etməklə, onların qabaqcıl təcrübəsindən, yüksək texnologiyalarından və idarəçilik təcrübələrindən maksimum istifadə etməliyik.

Müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına müvəffəqiyyətlə inteqrasiya etməsi yolunda «kapitalın hərəkəti»ni mərhələlər üzrə liberallaşdırılması başlıca vəzifə olmalıdır. Azərbaycanın bank sektorunda Avropa banklarının iştirakı aparıcı yerdədir. Onlar daha çox neft-qaz və energetika layihələrinin maliyyələşdirilməsinə iştiraka üstünlük verirlər. Dünya iqtisadiyyatında böhranın davam etməsi xarici kapitalın cəlb edilməsini xeyli çətinləşdirmişdir. Qlobal kredit böhranı bazarın bütün iştirakçılara – donor banklara, borc alanlara, borcun qaytarılması prosesinə və s. birbaşa təsir etdiyindən, necə deyirlər «bekar pul» tapmaq xeyli çətinləşmişdir.

Bazar iqtisadiyyatının dünyada çoxsaylı modellərinin mövcudluğuna baxmayaraq, ölkəmizdə yaradılmış Azərbaycan modeli sosial və investisiya yönümlüdür. İstər bazar münasibətlərinin strukturunda, istərsə də onun tənzimlənməsində maliyyə amilləri böyük rol oynayır. Maliyyə hadisələrinin iqtisadi hadisələrə və əksinə təsir göstərməsi dövrümüzün başlıca xüsusiyyətlərindəndir. Maliyyə hadisələrinin böyük miqyası dərin iqtisadi və sosial nəticələrə səbəb olur. Ona görə də dövlətin maliyyə hadisələrini düzgün yönəltməsi, iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün onlardan səmərəli istifadə etməsi günün aktual məsələlərindəndir.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə beynəlxalq valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi, ölkələrarası kapital axını bazar mexanizmi vasitəsilə dövlət nəzarətində baş verir. Bu tənzimləmə dəyər qanunu, eləcə də tələb-təklif qanununun tələblərinə müvafiq həyata keçirilir.

Bu qanunların işlək olması valyuta mübadiləsində onların nisbi ekvivalentliyini, mal, kapital, xidmət, kredit hərəkəti vasitəsilə beynəlxalq valyuta axınları ilə dünya təsərrüfatı sistemində valyutaya olan ehtiyac arasındakı uyğunluğunu təmin edir. Məlum olduğu kimi valyuta siyasətinin əsasını məzənnə siyasəti təşkil edir. Bu siyasət özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- valyuta intervensiyasını;
- valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasını;
- valyuta məhdudlaşdırmalarını (daxili bazarı qorumaq üçün);

- valyuta dönərliliyi dərəcəsinin tənziplənməsini;
- valyuta məzənnəsi rejimini;
- devalvasiya, revalvasiya və digər məsələləri.

Məzənnə siyasəti Mərkəzi Bankın valyuta bazarına müdaxilə etməklə, valyutanın alınib-satılması yolu ilə milli valyutanın məzənnəsinə təsir etmək üsuludur. Milli valyutanın məzənnəsinin yüksəldilməsi məqsədilə Mərkəzi Bank xarici valyutanı satır, aşağı salmaq məqsədilə isə milli valyutanı satın alır. Valyuta müdaxiləsi rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları Mərkəzi Bankın milli valyutada banklararası razılaşma üzrə qısamüddətli qarşılıqlı kreditlər hesabına həyata keçirilir.

Valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının təmin olunmasıdır. Diversifikasiya valyuta ehtiyatlarının tərkibinə beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzipləmək sahəsində dövlətlərin, bankların, transmilli şirkətlərin yeritdiyi siyasətdir.

Bu siyasət, adətən, qeyri-sabit valyutaların satılması, sabit valyutaların, habelə beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üçün lazım olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Valyuta pariteti və valyuta məzənnəsi rejimi də milli və dövlətlərarası tənzipləmə obyektidir.

Mərkəzi Bank ölkədə iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşmasında fəal iştirak edərək pul siyasətinin stabilləşdirici və təşviqedicə imkanlarından istifadə etməklə öz siyasətini makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına yönəldib. Mərkəzi Bank tərəfindən faiz dahlizinin parametrləri və məcburi ehtiyat normaları endirilib.

Bank sektorunda risklərin artması maliyyə sabitliyinin qorunması vəzifəsini daha da kəskinləşdirib. Xarici iqtisadi şokların güclənməsini nəzərə alaraq tədiyə balansının tarazlaşdırılması, ölkənin valyuta ehtiyatlarının qorunması, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması məqsədilə Mərkəzi Bank «üzən məzənnə rejiminə» keçid barədə qərar qəbul edilib. Yeni məzənnə rejiminə

keçid faktiki olaraq makroiqtisadi manevr xarakteri daşıyaraq, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi strategiyasının dəstəklənməsinə yönəlib.

Mərkəzi Bank bank sektorunun restrukturizasiyası prosesinə başlayıb, sektorun maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi və risklərin idarə edilməsi tədbirlərini daha da artırıb. Bank sektorunun kredit portfelinin keyfiyyətinin qorunması məqsədilə borcalanların maliyyə yükünün azaldılmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə Mərkəzi Bank tərəfindən bəzi tələblər yumşaldılmış, kreditlərin aktiv restrukturizasiyası üzrə bankların imkanları artırılmaqla, xarici kapitalın cəlb edilməsi imkanları da genişləndirilmişdir. Eyni zamanda, bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunması və kreditləşmənin dəstəklənməsi ilə bağlı kapitalla tələblər də optimallaşdırılmışdır.

Real sektorun, bütövlükdə iqtisadiyyatın manata olan tələbatının qarşılınması məqsədilə Mərkəzi Bank yeni mexanizm tətbiq etməklə bankların manat likvidliyini tənzimləməklə, bankların öhdəliklərinin valyuta strukturunun dəyişməsinin səmərəsini yumşaltmışdır. Bundan əlavə, açıq valyuta mövqeləri ilə bağlı limitlərə müəyyən güzəştlər edilərək əhalinin əmanətlərinin istənilən valyutaya rahat konvertasiya edilə bilməsi üzrə bankların imkanları xeyli artırılıb.

Mərkəzi Bank tərəfindən tətbiq olunan kontrsiklik yanaşma və dəstəkləyici tədbirlər bank sektorunda riskləri adekvat səviyyələrində idarə etməyə imkan verməklə, bankların şoklara qarşı dayanıqlı imkanlarını artırmalıdır.

Bank sektoru ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verməklə, xarici sərmayənin də cəlb olunması üçün səmərəli tədbirləri davam etdirməlidir. Statistik məlumatlara görə 2016-cı ilin əvvəlinə bankların aktivləri 35 milyard manat, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 21 milyard manat təşkil etmiş, bunun da 75 faizi biznes kreditlərinin payına düşür.

Ödəniş sistemlərinin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi və inkişafı Mərkəzi Bankın mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri olub. Milli Ödəniş Sistemi (MÖS) ilə 2015-ci ildə həyata keçirilən ödənişlərin sayı 13 faizdən çox artmış, ödənişlərin həcmi isə ÜDM-in 2,4 mislini təşkil etmişdir.

Xarici sərmayələrin ölkə banklarına cəlb edilməsində mühüm təsiredici qüvvə, qanunvericilik bazasıdır ki, bu da xarici sərmayədarları həvəsləndirməyə təsir etməlidir. Xarici sərmayədarların ölkəyə cəlb edilməsi üçün hökumət tərəfindən əsaslı addımlar atılmaqdadır. Bunlardan başlıcası mövcud maneələrin tamamilə aradan qaldırılmasına nail olmaqdır. Bunlardan ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, mənfəətin başqa valyutalara maneəsiz çevrilməsi, mənfəətin istənilən ölkəyə köçürülməsi və s. göstərmək olar.

Ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsi daha çox vergi sisteminin təkmilləşdirilməsindən qaynaqlanır. Sahibkarların fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqi mühüm rol oynayır. Dünyanın əksər ölkələrində yüksək vergilərin tətbiqi nəticəsində investorlar öz mənfəətlərinin təxminən yarısından məhrum olurlar. Bu vergilər içərisində əsas yeri mənfəət vergisi tutur. Bu vergi üzrə güzəştlər vergi dərəcələrinin azaldılması və ya onun ödənilməsinə uzunmüddətli möhlət verilməsi həm yerli, həm də xarici sərmayədarları xeyli həvəsləndirirdi. Bundan başqa, əmlak vergisi, torpaq vergisi, sadələşdirilmiş vergi, nəqliyyat xidməti üzrə vergi və s. bu qəbildən olan məsələlərdəndir. Azərbaycan hökuməti xarici sərmayənin cəlb edilməsini canlandırmaq məqsədilə, xarici ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq vergi siyasətini təkmilləşdirməyə başlamışdır.

Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasda ölkə başçısı demişdir: «Azərbaycanda azad sahibkarlığın, azad rəqabətin inkişafı sürətlə gedir. Biz hələ bu yolun başlanğıcındayıq. Əminəm ki, görülən tədbirlər və gələcəkdə iqtisadi sahədə şəffaflığın təmin edilməsi nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlıq daha da sürətlə inkişaf edəcəkdir»¹. Bütün bu tədbirlər Azərbaycana xarici sərmayənin daha böyük həcmdə göstərilməsinə səbəb olacaqdır. Çünki, xarici sərmayəni cəlb etmək üçün hüquqi baza, şəffaf iqtisadi və maliyyə sistemi və qanunun aliliyi təmin edilməlidir ki, bu sahədə də son vaxtlar ölkə başçısı qətiyyətli addımlar atmaqdadır.

---

¹ «Xalq qəzeti», 10 aprel, 2016

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən məlum olur ki, sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuş ölkələr bu yolla gediblər və öz ölkələrini xarici sərmayə üçün cəlbedici ölkələrə çevirə biliblər. Bu gün istənilən ölkə xarici sərmayəni cəlb etməyə çalışır. Çünki, bu həm əlavə vəsaitdir – maliyyə resursudur. Həm də əlavə imkanların yaradılmasıdır ki, ölkəmiz də bundan yararlanmalıdır. Respublikamızda «investisiyaların təşviqi» üçün də lazımı addımlar atılmışdır. Cari ilin yanvar ayında Prezident fərmanı ilə investisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında fərman imzalanmışdır. Bu fərman əsasında Azərbaycana qoyulacaq sərmayələrin həcmi xeyli artacaqdır.

Bank sektorunun möhkəmlənməsi və sağlamlaşdırılması prosesi gedir. Maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi də bank sektorunun inkişafına xidmət edəcəkdir. Əmanətlərin tam sığortalanması da əhalinin bank sektoruna inamını artırmalıdır. İndi bütün əmanətlər sığortalanır ki, bu da gələcəkdə «dollarlaşma» meyllərinin qarşısını almağa kömək edəcəkdir.

Manatın məzənnəsi sabitləşərsə, tədricən vəziyyət müsbətə doğru inkişaf edəcəkdir. Yerli valyutaya inamın artması, insanlara yeni yanaşma üçün əsas ola bilər. Burada heç nəyi diktə etmək olmaz. Adamlar öz arzuları ilə əmanətlərini manatla saxlamaqla maraqlı olacaqlar.

Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı prioritet olaraq yaxın gələcəkdə də davam etdiriləcəkdir. Hazırda 2 milyard manata yaxın dəyəri olan layihələrin icra edilməsi gündəmdədir. İş adamları, özəl banklar, eləcə də dövlət qurumları bu layihələrin reallaşdırılmasını həyata keçirməlidir. Banklar indi kredit vermək üçün layihələr axtarırlar ki, onlar gəlir gətirsin. Deməli, dövlət, özəl sektor və kommersiya bankları tərəfdaşlıq şəraitində işləyərək, ölkə iqtisadiyyatını sürətlə inkişaf etdirməlidir.

Yerlərdə, icra orqanları sahibkarlar üçün münbit şərait yaratmalıdır. Bu həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməklə, yeni iş yerləri, yeni istehsal sahələri yaratmaqla, regionlarda «sənaye zonalarının» yaradılmasına imkan verəcəkdir. Ölkəyə xarici sərmayənin cəlb edilməsində nəqliyyat sektorunun da

üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Nəqliyyat sektorunda Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində işlər gedir.

Qərb-Şərq dəhlizinin yaradılması üçün Azərbaycanın qonşu ölkələrlə vahid tarif siyasəti hazırlamağı məqsədəuyğun hesab edilir. Həm Türkiyə, həm də Gürcüstanlı həmkarlar bu məsələdə vahid mövqedən çıxış etsələr yaxşı olar. Biz elə düzgün və razılaşdırılmış tarif siyasəti aparmalıyıq ki, bütün yüklər Azərbaycan üzərindən keçməklə Qərb və Şərq istiqamətində öz müştərilərinə çatdırılmalıdır.

Xarici sərmayələrin ölkəmizə cəlb edilməsində Ələt Beynəlxalq dəniz Limanının rolu daha da artır. Bunun üçün burada əlavə işlər görülməli, beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə yüklərin qəbulu və yola salınmasında gecikdirmələrə yol verilməməlidir. Ələt limanı Xəzərdə ən böyük ticarət limanı olacaqdır. Burada Azad İqtisadi Zona yaradılacaqdır.

Azərbaycana əlavə sərmayənin gətirilməsində kənd təsərrüfatı sahələrinin – xüsusilə pambıq, üzüm, barama və s. inkişafına diqqət artırılmalıdır. 1990-cı illərin əvvəlində Azərbaycanda ildə orta hesabla 800-900 min ton pambıq, 2,0 milyon ton üzüm və kifayət qədər barama istehsal edilirsə, indi bu sahələr demək olar ki, unudulub. Bu sahələrin inkişafı, kənd yerlərində işsizliyin aradan qaldırılmasına kömək etməklə, həyat səviyyəsinin də yüksəldilməsinə şərait yaradacaqdır. Əlbəttə, burada qiymət məsələləri önəmli rol oynayır. Məlum olduğu kimi bu ildən pambığın zəhmətkeşlərdən qəbulu qiymətləri əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır. Lazım gələrsə yenə də artırılması mümkündür ki, zəhmətkeşlərin mənafeyi gözlənilsin.

Üzümçülük dövlətin dəstəyi ilə inkişaf etdirilməkdədir. Yeni üzüm bağları salınır və genişləndirilir. Azərbaycan dünya bazarlarına keyfiyyətli və bol kənd təsərrüfatı məhsulları çıxaran – ixrac edən ölkə kimi tanınmalıdır.

Xarici sərmayənin ölkəyə gətirilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqinin stimullaşdırılmasına hesablanan müvafiq sərəncam və tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan Vergi Məcəlləsində və «Gömrük tarif haqqında» qanunlarda investisiyanın təşviqi sənədini almış şəxslər və fərdi sahibkarlar tərəfindən ölkəyə

idxal olunan texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğular əlavə dəyər vergisi və gömrük rüsumlarından azad olunur.

2016-2020-ci illərdə Azərbaycanda istehsal olunan qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə əlaqədar malın ixrac gömrük bəyannaməsində nəzərdə tutulan gömrük dəyərini 3 faizi büdcədən sahibkarın hesabına köçürülür.

Ölkəmizdə həyata keçirilən idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılmasında şəffaflığın tam təmin olunması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları tərəfindən ölkə ərazisinə idxal olunan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi asanlaşdırılmalı, məmur-vətəndaş təmasının minimuma endirilməsi, bütün bəyannamələrin gömrük orqanlarında elektron formada qəbulu, gömrük sistemində müasir texnologiya və avadanlıqlardan istifadə etməklə, gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün «Yaşıl dəhliz» sisteminin yaradılması həm vətəndaşların, həm də nəqliyyat vasitələrinin ölkəyə giriş-çıxışı asanlaşdırmaqla, daha çox sərmayə gətirilməsinə şərait yaradacaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu il aprelin 4-dən etibarən malların və nəqliyyat vasitələrinin elektron qaydada bəyannaməsinin təqdim edilməsinin pilot layihəsinə başlanılıb, may ayının əvvəlində isə bütün gömrük orqanlarında bəyannamənin elektron formada qəbuluna keçiləcək.

İslam bankçılığının Azərbaycanda yayılması da xarici sərmayənin ölkəyə gətirilməsində öz müsbət rolunu oynaya bilər.

FƏSİL 2. KOMMERSİYA BANKLARI, ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA ONUN ROLU

2.1. Kommersiya banklarının yaradılması, funksiyaları və fəaliyyətinin hüquqi əsasları

Kommersiya bankı fiziki və hüquqi şəxslərdən vəsaitlərin qaytarmaq və ödəmək şərti ilə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi üçün yaradılmış, eləcə də digər çoxsaylı bank əməliyyatlarını həyata keçirən universal kredit təşkilatıdır.

Müxtəlif ölkələrin bank qanunlarında «bank» və «kredit təşkilatı» anlayışları öz izahlarını həmin ölkələrdəki bank sistemindən və ölkənin iqtisadi və hüquqi quruluşunun özünəməxsus xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tapmışdır. Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunda kommersiya banklarının yaranmasına aşağıdakı izah verilir:

- kredit təşkilatı – öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi mənfəət götürmək üçün Mərkəzi Bankın lisenziyası əsasında bank əməliyyatlarını aparmaq hüququna malik olan hüquqi şəxsdir;

- bank fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitini depozitə qəbul etmək, həmin vəsaiti müddətlilik və faizlə geri qaytarmaq şərti ilə öz adından və öz hesabına yerləşdirmək, fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarını açmaq və bu hesablarla əməliyyatlar aparmaq hüququna malik kredit təşkilatıdır.

Bankların təsisçiləri kimi müxtəlif firmalar, banklar, şirkətlər, ayrı-ayrı fiziki şəxslər, eyni zamanda ölkənin daimi sakinləri və xarici vətəndaşlar da iştirak edə bilər.

Kommersiya banklarının fəaliyyəti ikili səciyyə daşıyır. Onlar kommersiya təşkilatı olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətin ictimai təsisatları kimi çıxış edir. Kommersiya təşkilatı kimi onlar maksimum mənfəət əldə etmək istiqamətində fəaliyyət göstərir. İctimai təsisat kimi onlar maliyyə infrastrukturunun əsas qanadı kimi çıxış edir, büdcə sistemi ilə yanaşı ölkənin sabit iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə və əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Azərbaycan hökuməti və Mərkəzi Bank kommersiya banklarının yaradılması və fəaliyyətinin əsas qaydalarını müəyyən etməklə, onları tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunlarının tələblərinə əsasən kommersiya bankları hüquqi şəxs statusu almaq üçün Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçməlidir.

Kommersiya bankları bununla əlaqədar təsdiqedicə sənədlər toplusunu hazırlayaraq Mərkəzi Bankın müvafiq departamentinə təqdim etməli və bu sənədlər mövcud qanunvericilik aktlarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Sənədlər toplusu «Hüquqi Şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında» AR qanununa uyğun olaraq Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilir.

Kommersiya Bankı dövlət qeydiyyatından keçərək hüquqi şəxs statusu aldıqdan sonra bank fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün «lisenziya» almağa görə Mərkəzi Banka yazılı vəsatət verir. Bu vəsatətin tərkibinə aşağıdakı sənədlər əlavə olunur:

1. Dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin surəti;
2. Təsis sənədləri – təsis müqaviləsi, nizamnamənin qəbul olunması, nəzarət və idarəetmə orqanları rəhbərlərinin təyin edilməsi haqqında protokolu qeydiyyat orqanında təsdiq olunmuş nizamnamə, xarici bankın filialı üçün əsasnamə və s. ibarətdir.
3. Hüquqi şəxs olan təsisçilərin son il üçün maliyyə vəziyyətini əks etdirən mühasibat balansı, mənfəət, zərər haqqında hesabat və buna dair auditor rəyi;
4. Təsisçilərin təklif etdiyi rəhbərlərin və baş mühasibin peşə yararlığı və məhkum olub-olunmadıqları barədə məlumat, həmin şəxslər tərəfindən doldurulmuş anket və s.

Qanunvericiliyə əsasən Mərkəzi Bank bu məsələyə 30 gün müddətində baxmalıdır. Bunun üçün Mərkəzi Bankın müvafiq departamentləri sənədlərin ilkin ekspertizasını keçirir və onun nəticələri barəsində 3 gün müddətində müraciət edən banka məlumat verir. Sənədlər tələblərə uyğun oluqda, Mərkəzi Bank yeni kredit təşkilatı üçün müxbir hesabı açır və həmin dövr üçün müəyyən edilmiş nizamnamə kapitalının ödənilməsini tələb edir. Tələb olunan minimal nizamnamə kapitalının

tam məbləğdə ödənilməsi haqqında sənədlər kredit təşkilatı tərəfindən təqdim edildikdən sonra Mərkəzi Bank 3 gün müddətində kredit təşkilatına bank əməliyyatlarının aparılması üçün lisenziya verilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Mərkəzi Bank tərəfindən yeni kredit təşkilatına bank lisenziyası qeyri-müəyyən müddətə verilir. Lisenziya verilərkən Mərkəzi Bank kredit təşkilatına əsaslandırılmış şərtlər və məhdudiyyətlər qoya bilər. Kredit təşkilatı bank lisenziyası aldıqdan sonra bank statusu alır, bank sisteminə daxil olur və fəaliyyətə başlayır.

Kredit təşkilatları qanuna müvafiq respublika ərazisində və xarici ölkələrdə Mərkəzi Bankın icazəsi ilə öz filial və nümayəndəliklərini açmağa bilər.

Kommersiya bankları öz fəaliyyətlərini aşağıdakı prinsiplər əsasında qururlar:

- kredit təşkilatları bütün fəaliyyət istiqamətlərində müstəqildirlər;
- idarəetmə və təşkilatı strukturun müəyyənləşdirilməsində müstəqillik;
- rəhbər işçilərin, filial rəhbərlərinin seçilməsi və təyin edilməsində müstəqillik;
- müştərilərin sərbəst, azad surətdə, qarşılıqlı anlaşma şəraitində seçilməsi;
- xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərin müstəqil sərəncamçısı olmaq, əldə edilmiş gəlirlərin qanunvericiliyə müvafiq bölgüsünü həyata keçirmək;
- öz fəaliyyətinin nəticələrinə görə tam maddi məsuliyyət daşımaq;
- əmanətçilər və borcalanlarla qarşılıqlı razılaşma şərtləri daxilində pul vəsaitlərinin cəlb olunması və yerləşdirilməsi üzrə müstəqil əməliyyatlar aparmaq;
- kommersiya banklarının fəaliyyətini tənzimləyən, dövlətin ali hakimiyyət orqanlarının qanunlarına, normativ aktlara və təlimatlara riayət etmək və s.

Bank sisteminin fəaliyyət mexanizmində əsas rol kommersiya banklarına məxsusdur. Kommersiya bankları ölkədə kredit resurslarının əsas hissəsinin toplanmasını həyata keçirir və müştərilərə maliyyə-kredit xidmətlərinin bütöv kompleksini təqdim edir. Dünyada iri kommersiya bankları müştərilərə 200-ə yaxın müxtəlif bank xidmətləri göstərirlər. Əməliyyatların geniş həcmi banklara

hətta, qeyri-rentabelli təsərrüfat şəraitində belə müştərilərlə daim təmasda olmağa imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank təcrübəsində bütün bank əməliyyatlarından gündəlik istifadə olunmur. Lakin müəyyən baza əməliyyat dəsti mövcuddur ki, bunlarsız bankın mövcudluğu və normal fəaliyyət göstərməsi mümkün deyil. Bankların bu cür konstruktiv əməliyyatlarına pul ödəmələri və hesablaşmalar depozit və vasitəçilik əməliyyatlarını göstərmək olar.

Beləliklə, kommersion bankı pul-kredit sisteminin və bütövlükdə borc kapitalının gəlir əldə etmək məqsədilə hərəkətini təşkil edən instituttur. Kommersion bankları bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- Kapital təmərküzləşməsi (yığımlı və səfərbər edilməsi) funksiyası. Kommersion bankları bu funksiyanın köməyilə hüquqi və fiziki şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini səfərbər edərək, onların kapitalla çevrilməsini təmin edir.

- Vasitəçilik funksiyası – kommersion banklarının vacib funksiyalarındandır. Bu funksiyanı onlar dövriyyə prosesi nəticəsində müvəqqəti sərbəst olan fiziki şəxslərin pul vəsaitlərini və müəssisələrin azad pul vəsaitlərinin yenidən bölgüsünü həyata keçirirlər. Kommersion banklarının vasitəçilik funksiyasının əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, resursların yenidən bölüşdürülməsinin başlıca göstəricisi onların borcalanlar tərəfindən istifadəsinin gəlirlilik səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Resursların yenidən bölgüsü, bank vasitəsilə onların kreditordan borcalana ödəncilik və geri qaytarma prinsipləri əsasında ötürülməsi ilə baş verir. Bu zaman verilən və əldə olunan borca görə ödəniş borc vəsaitlərinə olan tələb və təklifdən asılı olaraq müəyyənləşir.

Kommersion banklarının vasitəçilik funksiyasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, banklar bu funksiyanın köməyilə iqtisadi sistemdəki riski və qeyri-müəyyənliyi aradan götürmüş olurlar. Belə ki, pul vəsaitləri kreditordan borcalana vasitəçi tərəf olmadan da keçə bilər. Lakin bu zaman borc verilən pul vəsaitlərinin itirilməsi riski kəskin şəkildə artır. Onların yerləşdirilməsində isə ümumi ləngimələr baş verə bilər. Həmçinin kreditör və borcalanlar bir-birlərinin kredit

qabiliyyətli olub-olmamasından xəbərsiz, borc vəsaitlərinə olan tələb və təklif isə bir-biri ilə üst-üstə düşür. Kommersiya bankları isə müştərilərin bu sadalanan problemlərlə üzləşməsinə imkan yaratmış olurlar.

Depozit funksiyası – tədiyə vasitələrinin yaranması bank müştərilərinin kreditləşməsinin depozit funksiyası ilə sıx şəkildə bağlıdır. Depozit iki yolla ortaya çıxı bilər: müştərinin banka nağd şəkildə pul vəsaitləri daxil etdiyi zaman, eləcə də bank kreditləşməsi zamanı.

Bu əməliyyatlar ölkənin pul kütləsinin həcminə müxtəlif yolla təsir edə bilər. Əgər müştəri öz pul vəsaitlərini banka tələbolunanadək qoymuşdursa, o zaman pullar nağd puldan, nağdsız pula çevrilirlər. Bu zaman təsərrüfatdakı ümumi məbləğ dəyişməmiş qalır. Əgər pullar depozitə daxil olursa, bu zaman tədaviyədə pulun ümumi məbləği dəyişmiş, yəni artmış olur. Bu prosesin əksi isə müştərinin öz hesabından pul vəsaitlərini geri aldığı və kreditin bağlanması üçün pulların depozitdən silinməsi zamanı baş verir. Kommersiya banklarının depozitləri və pul kütləsinin artırılma-azaltma qabiliyyətini ölkənin mərkəzi bankı kreditin dinamikasını istiqamətləndirmək məqsədilə istifadə edir. Bunun üçün Mərkəzi Bank özünün pul-kredit siyasəti alətlərindən olan məcburi ehtiyat normalarından istifadə edir.

Beləliklə, bu funksiya bankın çeklər, plastik kartlar və elektron pulların köməyi ilə bank depozitləri formasında kredit pulların yaranması üzrə bankların xüsusi funksiyasıdır.

Kommersiya bankları əvvəla, pulun bir növdən (banknot) başqasına (depozit) keçməsilə öz müştərilərindən nağd pullar qəbul edərək depozitlər yaradırlar.

İkincisi, bank depozitləri müştərilərdən qiymətli kağız, xarici valyuta və qızıl qəbul etməsi nəticəsində bank kreditləri verməklə yaradır. Bu halda pulun əks hərəkəti baş verir, yəni nağdsız formadan nağd formaya keçir;

- pul ödəmələri və hesablaşma funksiyası – mülkiyyətin dövlətə məxsus olduğu inzibati-amirlik sistemində müştərilər arasında hesablaşmalar vahid dövlət bankı tərəfindən həyata keçirilirdi.

Uyğun olaraq hesablaşma formaları da, ödəmə ardıcılığı da, tərəflərin cavabdehlik tədbirləri də bütün hesabların vahid bankda cəmləşməsi istiqamətində aparılırdı. Belə sistemdə ödəmələrin həyata keçirilməsinin təminatçısı dövlətin özü idi, dövlət bütün mümkün olan riskləri öz üzərinə götürürdü.

Kommersiya banklarının sərbəst fəaliyyət göstərdiyi bazar iqtisadiyyatı şəraitində müştərilər arasında hesablaşmalar ayrı-ayrı banklar tərəfindən həyata keçirilir və bu sahədəki risklər də artmaqla bankların məsuliyyətini daha da artırır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə hüquqi şəxslər arasındakı hesablaşmaların əsas hissəsi nağdsız formada həyata keçirilir. Burada kommersiya bankları təşkilatçı və vasitəçi kimi çıxış edir. Bu banklar müştərilərin tapşırığına əsasən ödəmələri həyata keçirir, hesablara pul qəbul edir və müştərilərin bütün pul daxilolmalarının və köçürmələrinin uçotunu aparırlar.

- qiymətli kağızları buraxılışı və yerləşdirilməsi funksiyası – kommersiya banklarının ilkin və ikinci bazarda həyata keçirdiyi əməliyyatlarla əlaqələndirilir. Sözsüz ki, bu banklar kredit sistemini tamamlayır və onunla birgə fəaliyyət göstərir. Hələlik ölkədə qiymətli kağızlar bazarının zəif inkişafı ilə əlaqədar, maliyyə resurslarının əsas cəlbəmə üsulu əmanətlər hesab olunur.

- bankların məsləhət (konsultasiya) xidməti funksiyası – onların öz müştərilərinin işlərini sabit, səmərəli və gəlirli aparılmasında maraqlı olmasından irəli gəlir. Bununla əlaqədar banklar müştərilərinin kredit qabiliyyətinin qaldırılması, onların hesablaşmalarının optimallaşması, vergi planlaşdırmaları, hesablaşmaların təşkili və s. məsələlər üzrə məsləhətlər vermə ilə məşğul olurlar.

Yuxarıda qeyd olunan funksiyalardan başqa, kommersiya bankları müştərilərə digər maliyyə xidmətləri də göstərir. Belə ki, banklar korporasiyalar və ayrı-ayrı şəxslər üçün etibarnamə əsasında mülkiyyətin bankın idarəçiliyinə keçməsi ilə bağlı, müştəri üçün qiymətli kağızların alınması, daşınmaz əmlakın idarə olunması, istiqraz buraxılışı üzrə təminatlı funksiyalar və s. kimi müxtəlif növ əməliyyatlar yerinə yetirirlər.

2.2. Bankların kapitallaşma səviyyəsi və sahibkarlığın inkişafına onun təsiri

Bank sektorunun inkişafında onların kapitallaşma səviyyəsi böyük rol oynayır. Hesabat ilində bank sektorunun kapital bazasının möhkəmlənməsi davam etmiş, sistemin kapital adekvatlığı göstəriciləri məqbul səviyyədə olmuşdur.

2013-cü ildə bankların məcmu kapitalı 32,7% və ya 844,3 mln.manat artaraq 3426,5 mln.manata çatmışdır. Birinci dərəcəli kapital il ərzində 33,2% yüksəlmiş, onun məcmu kapitalda xüsusi çəkisi 79,3% təşkil etmişdir. Məcmu kapitalın artımının əsas mənbəyini – 76%-ni nizamnamə kapitalı təşkil etmişdir. Belə ki, nizamnamə kapitalı 639,2 mln.manat və ya 23,2% artmışdır. Bank sisteminin məcmu kapital adekvatlığı yüksək səviyyədə olmuş (18,1%) və Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi minimal normanı (12%) və beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş minimal səviyyəni (8%) xeyli üstələmişdir. Eyni zamanda 1- dərəcəli kapitalın adekvatlığı da normadan çox olmuşdur (14,1%).

Bank sektorunun fəaliyyətinin maliyyə nəticələri ümumilikdə qənaətbəxş olmuşdur. Bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının daha da gücləndirilməsi məqsədilə banklara «məsuliyyətli, borc vermə» prinsiplərinə müvafiq olaraq kreditlərin verilməsi sahəsində işlərin intensivləşdirilməsi və bu sahədə nəzarətin artırılması tapşırılmışdır.

Eyni zamanda bank xidməti istehlakçılara rəqabətli seçim imkanının yaradılması məqsədilə 2014-cü ilin əvvəlindən faktiki illik faiz dərəcələrinin (FİFD) tətbiqinə başlanmışdır. Maliyyə vasitəçiliyinin səmərəliliyinin və maliyyə dərinliyinin yüksəldilməsi məqsədilə məcmu kapitalın minimum məbləğinə dair kapital tələbinə uyğunlaşmaq üçün verilən müddət 1 yanvar 2015-ci ilədək uzadılmışdır. 2013-cü ilin sonunda sistemin aktivlərinin və əhalinin əmanətlərinin 95%-dən çoxuna malik bankların kapitalı 50 mln.manata çatdırılmışdır.

Banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyinə qarşı tələblər artırılmışdır. O cümlədən, beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə əməliyyat riskinin tənzimlənməsi çərçivəsinin yaradılması istiqamətində tədbirlər görülmüşdür. Bank sektorunda idarəetmə və hesabatlıq sisteminin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə

yeni korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinə başlanılmışdır. Bank sisteminin nəzarət arxitekturası, əsas biznes prosesləri və sistemdə vəzifə və səlahiyyətlərin iyerarxiyasını müəyyən edən xüsusi metodologiya hazırlanmışdır. Risk-əsaslı nəzarətin yeni biznes prosesləri və alətlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdirilmişdir.

Mərkəzi Bank tərəfindən «Maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının qorunması» layihəsi çərçivəsində hazırlanmış «Bank xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi Proqramı» üzrə işlər 2014-cü ildə davam etdirilmişdir. Proqramın reallaşdırılması üzrə Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq edilir.

Proqram çərçivəsində «Banklarda və bank olmayan kredit təşkilatlarında maliyyə xidmətləri istehlakçılarının müraciətlərinə baxılmasına dair Metodoloji Rəhbərlik» hazırlanmışdır. Metodoloji Rəhbərlikdə kredit təşkilatlarında istehlakçılarla iş üzrə tamamilə yeni tələblər müəyyən edilmişdir. Metodoloji Rəhbərliyin tətbiqi faktiki olaraq məhkəmələrdən kənar arbitraj institutunun formalaşmasına və bu istiqamətdə yeni mərhələnin başlanmasına təkan verəcəkdir.

2014-cü ildən Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən Azərbaycanda Maliyyə Sektorunun Qiymətləndirilməsi Proqramının (MSQP) həyata keçirməsinə hazırlıq tədbirləri davam etdirilmişdir. Belə ki, funksional sahələrin özünüqiymətləndirməsi və uyğunsuzluqların diaqnostikası əsasında tərtib olunmuş Tədbirlər Planı üzrə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər bank nəzarəti, pul və maliyyə siyasətinin şəffaflığı, habelə ödəniş sistemini əhatə etmişdir. İl ərzində Tədbirlər Planının icrası üzrə hesabatlıq da təmin edilmişdir. Proqrama hazırlıq çərçivəsində digər dövlət orqanları və beynəlxalq təşkilatlarla koordinasiya da diqqətdə saxlanılmışdır.

Mərkəzi Bankın maliyyə bazarındakı əməliyyatları milli valyuta-manatın məzənnəsinin sabitliyinin sterilizasiyasına yönəldilmişdir. Əvvəlki illərdə buna nail olmaq mümkün olsa da, 2015-ci ildə neftin dünya bazarında qiymətinin dəfələrlə aşağı düşməsi manatın məzənnəsinin qorunub saxlanmasında xeyli

çətinliklər yaratmışdır. İlk vaxtlar Mərkəzi Bank öz ehtiyatları hesabına manatın kursunu saxlamağa çalışsa da, bu mümkün olmadı və 2015-ci ilin fevral və dekabr aylarında iki dəfə manatın devalvasiyası baş vermişdir. Beləliklə manat iki dəfəyədək ucuzlaşmışdır.

Bunun təsirindən tezliklə bazarda ciddi ajiotaj yaranmış, qiymətlər bahalaşmış, əhali arasında çaşqınlıq başlamış və bəzi regionlarda hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları ilə qarşıdurmalar yaranmışdır. Ölkə Prezidenti vəziyyəti nəzarət altına almaqla az təminatlı ailələrin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə təqaüd və əmək haqlarının artırılması, müavinət və xüsusi təqaüdlərin məbləğinin artırılması haqqında çoxsaylı sərəncamlar imzalamışdır. Vəziyyəti sabitləşməyə doğru gedir.

Hesabat ilində Mərkəzi Bank ölkədə banklararası bazarın inkişafı və ölkənin bank sektorunda xarici kapitalın artırılması istiqamətində də fəal iş aparmaqdadır. Banklar tərəfindən banklararası pul bazarında əqdlər (müqavilələr) bağlanarkən, «Blunberq» beynəlxalq informasiya-ticarət sisteminin müvafiq funksional imkanlarından geniş istifadə edilməyə başlanılmışdır. Pul resursları bazarının canlandırılması məqsədilə Mərkəzi Bankın bilavasitə iştirakı ilə 2010-cu ildə yaradılmış Mütəşəkkil Banklararası Kredit bazarının seqmenti olan Təminatlı Pul bazarında əməliyyatların həcmi xeyli artmışdır.

Xarici kapitalın Azərbaycanın bank sektorunda xüsusi çəkisinin artmasının bir səbəbi də Mərkəzi Bankın kommertiya banklarının nizamnamə kapitalına qarşı tələbinin artması, digər səbəbi isə bank sisteminin inkişaf sürəti ilə əlaqədardır. Bəzi banklar tamamilə xarici kapitaldan ibarət olsa da, digərlərində bu müəyyən hissəni təşkil edir. Həmin banklar aşağıdakılardan ibarətdir:

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommertiya banklarının yarısından çoxunda xarici kapital iştirak edir. İştirak payı müxtəlif banklarda müxtəlif olsa da, vacib şərt onların iştirakında məhdudyyətin olmamasıdır.

Azərbaycan bank sistemində xarici kapitalın xüsusi çəkisi artmaqda davam edir. Bunun əsas səbəblərindən biri kimi Mərkəzi Bankın nizamnamə kapitalına

qarşı tələbinin artması, digər səbəbi isə bank sisteminin inkişaf sürəti ilə bağlıdır. Bəzi banklar tamamilə xarici kapitaldan ibarət olsa da, digərlərində müəyyən hissəni təşkil edirlər. Həmin bankların siyahısını diqqətinizə çatdırırıq.

Cədvəl 2

Bankların adı	İştirakçı banklar	Kapitalda %
AccessBank	Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı	20%
	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	20%
	Beynəlxalq Maliyyə Kooperasiyası	20%
	KfW – Kreditanstalt für Wiederaufbau	20%
	Access Microfinance Holding AG	16,53%
	LFS Financial Systems GmbH	3,47%
AGBank	Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası	17,50%
	Kazimir Partners	10%
Amrahbank	Beynəlxalq İnvestisiya Bankı	49%
Azər-Türk Bank	Ziraat Bank (Türkiyə)	46%
	Ziraat Bank International AG (Almaniya)	4%
Bank Respublika	DEG İnvestisiya Şirkəti	16,70%
	Sparkassen International Development Trust	8,30%
Bank Technique	Beaufort Investissements	75%
Dəmir Bank	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	25%+1 səhm
	Hollandiya İnkişaf Maliyyə Şirkəti	10%
Nikoil Bank	Nikoil QSC	42,62%
Unibank	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	12,15%
	Almaniya İnvestisiya Şirkəti	6,68%
Bank VTB Azərbaycan	Bank VTB Rusiya	51%
Yapı Kredi Bank Azərbaycan	Yapı və Kredi Bank A.Ş.	99,80%
	YK Yatırım Menkul Değerler A.Ş.	0,10%
	YK Lease A.Ş.	0,10%

Mərkəzi Bank hesabat ilində də xarici əlaqələrin və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı istiqamətində fəaliyyətini uğurla davam etdirmişdir. Hesabat ilində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və inkişaf agentlikləri ilə strateji dialoq və əməkdaşlıq əlaqələri möhkəmləndirilmiş, ikitərəfli əlaqələr inkişaf etdirilməklə mövcud layihələrin həyata keçirilməsi davam etdirilmiş, yeni layihələrin reallaşdırılmasına başlanmışdır. İl ərzində Mərkəzi Bank rəhbərliyinin razılığı ilə, xarici bankların yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri ilə birgə seminarlar keçirilmişdir.

Dünya Bankı (DB) ilə maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi və əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması, əməliyyat riskləri üzrə

nəzarətin gücləndirilməsi, ödənişli məsləhət xidmət proqramının reallaşdırılması istiqamətində əməkdaşlıq davam etdirilmişdir. «Maliyyə Sektorunun Modernizasiyası» layihəsi çərçivəsində «Azərpoçt» komponentinin idarə edilməsi üzrə Layihə idarəetmə qrupu yaradılmış və Azərpoçt MMC-nin auditi, işçilərinin təlimi və onun yeni imicinin formalaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) Maddələr Sazişinin müzakirələri davam etdirilmiş, BVF ekspertlərinin Mərkəzi Bankı səfərləri təşkil edilmiş, ölkədə bank sektorunun sabitliyinin qorunması məsələləri müzakirə olunmuşdur. Mərkəzi Bankın beynəlxalq əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri də xarici sərmayənin Azərbaycana gətirilməsi, ölkə banklarının kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaratmaqdır. Bunun üçün, təcrübə mübadiləsi məqsədilə bank mütəxəssislərinin Bundesbank, Türkiyə, İtaliya, Portuqaliya və İsveçrə banklarına səfərləri təşkil edilmiş, müxtəlif məsələlər müzakirə edilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommərsiya banklarının bir çoxunda xarici sərmayələrin iştirakı mövcuddur. Onların payı müxtəlif olsa da, bu amilin özü təqdirəlayiq və inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Bu bankların bir neçəsi və onların bank kapitalında iştirak payları haqda bir qədər ətraflı məlumat verək. İlk olaraq, «Azqazbank» (AGBank) haqqında qeyd edə bilərik ki, 2014-cü ilin axırına olan məlumata görə bank kapitalının 17,5%-i Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına, 10%-i isə «Kazimir Partners» bankına aiddir. «Əmrahbank» kommərsiya bankının aktivlərində «Beynəlxalq İnvestisiya Bankının» payı 49% təşkil etmişdir. Bank Respublikanın nizamnamə kapitalında «DEG İnvestisiya Şirkəti»nin payı – 16,7%, «Sparkassen İnternational Development Trust»-un payı 8,3% təşkil etmişdir.

«Dəmir Bank» kommərsiya bankının nizamnamə kapitalında «Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı»nın payı 25% səhm, «Hollandiya İnkişaf Maliyyə Şirkətinin» payı isə 10% təşkil etmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, xarici sərmayəli banklardan biri «Royal Bank» Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziyasının geri çağırılması səbəbindən öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bundan başqa «Birlik

Bank», «Kovser Bank» və «Debut Bank»da ölkə bank sektorunda fəaliyyətlərini başa çatdırmışdır. Belə kiçik bankların fəaliyyətinin dayandırılması bütövlükdə ölkədə bank sektorunun müvəffəqiyyətlə inkişaf etməsinə maneçilik göstərməmişdir.

Xarici sərmayəli bankların kredit portfellerində də 2015-ci ilin məlumatlarına görə 1,35% azalma müşahidə olunur. 01 avqust 2015-ci ilə xarici sərmayəli bankların verdikləri kreditin məbləği 5,8 mlrd.manat təşkil etmişdir ki, bu da ölkədə kredit portfelinin 28,9%-ni təşkil etmişdir ki, bu 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10,45% çoxdur. Mərkəzi Bankın qərarları ilə 2015-ci ildə manatın dəyərində iki dəfə (fevral və dekabr aylarında) müdaxilə olunması, milli valyutanın devalvasiya edilməsi, təkcə ölkənin maliyyə-bank sektorunda silkələnmə effekti yaratmadı, həm də sosial sahədə bir sıra problemləri üzə çıxarmaqla iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə yenidən baxılması zəruriyyətini ortaya qoydu.

Mərkəzi Bank sözügedən qərarları dünyada məlum hadisələrdən doğan obyektiv səbəblər üzündən qəbul etmişdir. Məlumdur ki, Bakı dünyanın bahalı şəhərlərindən biridir. Qonşu ölkələr olan Türkiyə və Gürcüstanda istirahət etmək və daşınmaz əmlak olmaq daha ucuz başa gəlir. Bütün subyektiv səbəblərlə yanaşı, bu bahalıq həm də əhalinin alıcılıq imkanlarının yüksək olması ilə izah edilir. Hələ manatın birinci devalvasiyasından sonra Mərkəzi Bank Bakı Banklararası Valyuta Birjasına dollar və avro çatdırı bilmirdi. Valyutadəyişmə məntəqələri də əllərindəki manatı həmin valyutalara dəyişmək istəyən müştərilərin tələbatını ödəmək iqtidarında deyildi. Səbəbi məlumdur – əhalinin cibində, evində, hesabında xeyli sərbəst vəsait var.

Mərkəzi Bankın növbəti devalvasiya qərarının neftin dəyərində «qırmızı xətti» keçərək kəskin ucuzlaşması, qiymətlərin süni surətdə bahalaşmasının qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət tərəfindən əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə pensiyaların, sosial müavinətlərin, müəllim və həkimlərin əmək haqlarının artırılması nəzərdə tutulur. Nəzərə almaq lazımdır ki, manatın məzənnəsinin sərbəst buraxılması ciddi sosial

sıxıntı və gərginlik yaratmayacaq. Bunun başlıca səbəbi hökumət tərəfindən qiymətlərin süni surətdə bahalaşmasının qarşısının alınması anonsunun verilməsidir. Sahibkarlığın inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur. İlk növbədə bir neçə fəaliyyət növü üzrə lisenziya alınması ləğv edilib, bir neçəsi sadələşdirilib, monopoliyanın aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülür.

Vergilər Nazirliyi iş adamlarına doğru ardıcıl addımlar atır. Hüquq mühafizə orqanlarının, yerli icra məmurlarının, özəl müəssisələrə uzanan əlləri yığışdırılır. Ölkənin iqtisadi bünövrəsi neftdən gələn vəsait üzərində qoyulubsa, onun inkişafı özəl sektorun, sahibkarlığın vəsaiti hesabına ucala bilər. İndi Azərbaycanda neft-qaz sektoruna əsaslanmayan, qeyri-neft sektorunun inkişafı həyati zərurətdir. Manatın məzənnəsinin sərbəst buraxılması bazar iqtisadiyyatının tələbləri baxımından inkişafa təkan verən qərardır. Manatın ucuzlaşması ilk növbədə ölkəmizdə istehsal olunan məhsulların ixrac imkanlarını artırmalıdır.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCANDA XARİCİ SƏRMAİYƏLİ BANKLAR, ONLARIN TƏSNİFATI

3.1. Xarici sərmayəli banklar, onların kapitallaşma səviyyəsi

Azərbaycan bank sisteminin inkişafı sahəsində həyata keçirilən institusional və infrastruktur tədbirlər nəticəsində bankların xarici investorlar üçün cəlbediciliyi qorunub saxlanmışdır. İl ərzində fəaliyyət göstərən xarici kapitallı bankların sayı 22 olmuş və bank sektoruna xarici kapital investisiyalarının həcmi 137,8 mln.manat (42%) artaraq 468,1 mln.man. olmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının və xarici bankların Azərbaycanın maliyyə və bank bazarına marağı azalmır. Buna əyani misal kimi Azərbaycan Mərkəzi Bankına edilən müraciətləri göstərmək olar. Mərkəzi Bank, öz növbəsində bank sektorunda «brend» xarici bankların iştirakında maraqlı olduğundan hər müraciətə həssaslıqla yanaşır və onları müsbət qiymətləndirir.

Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən 44 kommersiya bankının yarısı xarici sərmayəli banklardır. Onlardan 7-də xarici kapitalın iştirak payı 50-100% arasında, 14-də isə 50%-ə qədərdir. Ölkə ərazisində 2 xarici bank filialı və 5 xarici bank nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Bunlardan – Commerzbank, Siti bank və Societe General və s. göstərmək olar.

Hazırda Azərbaycan Mərkəzi Bankında Türkiyənin «İş bankası»nın təklifinə baxılır və yaxın gələcəkdə onun Azərbaycanda mövcud banklardan birinin alınması və ya yeni bank açılması variantları nəzərdən keçirilir.

Dünya iqtisadiyyatında davam edən böhran, investorların «inkişaf etməkdə olan ölkələrin» iqtisadiyyatına marağı daha da artırır. Azərbaycan iqtisadiyyatına maraq, həm ölkədə bank sektorunun dayanıqlığı, həm də iqtisadiyyatın davamlı inkişafı ilə izah olunur. Dünyada iqtisadi böhranın davam etdiyi müasir şəraitdə, Azərbaycan iqtisadiyyatı, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı diqqətdən kənar qala bilməz. Azərbaycanda bank sektorunun likvidliyi daha təqdirə layiqdir. Bir neçə bankda bu göstərici 100%-dən çox təşkil edir. 2014-cü ilin axırına əhalinin banklarda 21 faizini, kredit portfelinin 19 faizini, likvid

aktivlərinin 18 faizini təşkil edirdi. Bu və digər göstəricilər ölkədə bank sektoruna xarici investorların marağını daha da artırır.

Azərbaycanda bank sektorunun cəlbediciliyi Beynəlxalq reyting agentlikləri və ekspertləri tərəfindən də diqqətlə izlənilir. Moody's Beynəlxalq reyting agentliyini buna əyani misal kimi göstərmək olar. Bu agentlik ölkənin kredit bazarında xüsusi bank sektorunun rolunu qeyd edir.

Standard Poor's beynəlxalq reyting agentliyinin analitikləri – ölkədə bank sektorunun likvidliyi problemi olmadığını göstərirlər.

Bu yaxınlarda Azərbaycanın suveren reytingi «BB+»-dan «BBB»-dək qaldırılaraq investisiya yönümlü kimi qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan bank sektoruna xarici investorların marağını nəzərə alaraq Mərkəzi Bank 01 yanvar 2004-cü ildən Azərbaycanın bank bazarında «xarici kapitalın» iştirakına məhdudiyyətlər aradan qaldırılmışdır. Bu gün Azərbaycanda qeyri-rezident bankların sayı (5) beşdir. Bunlar – İran Milli Bankı, Pakistan Milli Bankı, VTB, Nikoyl Bank və Yapı kredit bankdır (Türkiyə).

Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətini ölkənin Mərkəzi Bankı tənzimləyir. Mərkəzi Bankın başlıca vəzifəsi Azərbaycanın bank sistemini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir.

Bu gün Azərbaycanda mülkiyyətindən asılı olmayaraq bütün bankların aktivlərinin məbləği 26,0 mlrd.manat civarındadır ki, bunun da içərisində xarici kapitalın payı kifayət qədərdir. Bu fakt Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olması danışıqlarında öz müsbət rolunu oynamalıdır.

Mərkəzi Bankın hesabatına görə 01 avqust 2015-ci il tarixinə bankların kredit portfeli – ümumilikdə 20,6 mlrd.manata yaxın olmuşdur ki, bunun da 12,4 mlrd.man. (61,3%) kommersiya banklarının payına, 7,2 mlrd.manat (35,6%) dövlət banklarının payına, 100 %-li xarici banklar 1,4 mlrd.man

(3,1%) paya malik olmuşlar. Ümumilikdə xarici kapitalın iştirakı ilə hesabat ilində 6,0 mlrd. manata yaxın kredit verilmişdir.

2015-ci ildə Mərkəzi Bankın qərarı ilə kommersion banklarının nizamnamə kapitalının 50,0 mln.manata qaldırılması, xarici investorlar üçün əlavə stimullu rolunu oynamalıdır. Artıq bir neçə xarici brend bankları, o cümlədən alman «Commerbank» və amerikalı «Citi bank» Azərbaycanın maliyyə və bank bazarında iştirak istəklərini bildirmişlər.

Bankların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi (10,0 mln.man-dan – 50,0 mln.manatadək) beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının – o cümlədən Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və s. Azərbaycanın bank sektoruna marağını artırmış, onların yerli banklarla əməkdaşlıq arzularını canlandırmışdır. Öz növbəsində Azərbaycanda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı tədbirlərində aktiv iştirak etməyə başlamışdır. Bu gün İran, Türkiyə və Pakistan tərəfindən təsis edilmiş ECOBANK-ın 10 təsisçisindən biri də Azərbaycandır. Ölkənin iqtisadi inkişafı, iri və orta kapitallı bankların olmasına ehtiyacı artırmışdır. 2003-cü illə müqayisədə iqtisadi göstəricilərin hazırda 3 dəfədən çox artması, bazarda rəqabəti gücləndirməklə əhəliyyə bank xidmətlərinin də genişləndirilməsini qaçılmaz etmişdir.

Mütəxəssislərin rəyinə görə hazırkı şəraitdə bankların birləşərək iriləşdirilməsinə böyük ehtiyac var və bu barədə bir neçə bank arasında danışıqlar davam edir. İri bankların yaranmasının əhəmiyyəti Avropa Yenidənqurma və İnkişaf bankı (AYİB) təmsalında daha əyani görünür. Hazırda fəaliyyət göstərən Unibank iki kommersion bankının – Mbank və Promtexasbank birləşməsindən meydana gəldi ki, bu halda AYİB-i 15% iştirak payına malik oldu.

Təcrübə göstərir ki, bankların birləşərək iriləşdirilməsi bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olmaqla, onların gəlirlərinin artmasına və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu əhəmiyyətli Azərbaycan bank sistemində də aid oluna bilər. Belə ki, son 15 ildə Azərbaycanda bankların sayı 250-dən 43-ə endirilib ki, bu da bankların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

Yerli bankların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsi, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən xarici sərmayəli bankların da xüsusi kapitalının artırılmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2015-ci ildə xarici sərmayəli 6 bankda – 21%, 5 bankda – 13,5%, 6 bankda – 17,9% və s. kapitallaşma səviyyəsi artmışdır.

Azərbaycanın müstəqillik illərində ölkəyə xarici valyutanın axını başladı. Xarici banklar gənc müstəqil neft ölkəsi olan Azərbaycana daha çox maraq göstərirdilər. Ölkəyə ilk olaraq gəlib-gedən ingilis bankı – HCBC olmuşdur. Bütövlükdə 2003-cü ildən başlayaraq xarici kapitalın Azərbaycan bank sektoruna aktiv inteqrasiyası başlamışdır. Bunlardan, Rusiyanın VTB, Sitiqrup, Commerzbank, Societe Generale, Raiffeisen və digərlərini göstərmək olar. Belə əlaqələrin genişlənməsinə Azərbaycan Mərkəzi Bankının «açıq qapı» və liberal yanaşma siyasətini açıqlaması da təkan vermişdir. Ancaq 2008-ci ildən başlamış iqtisadi böhran bu əlaqələrin tədricən zəifləməsinə, kapital axınının azalmasına səbəb olmuşdur. Dünyada baş verən maliyyə katalizmlərinə baxmayaraq, Azərbaycanın bank bazarı xarici kapital üçün öz cazibədarlığını saxlamaqda davam edir. xarici bank aktivləri Azərbaycan maliyyə bazarına marağını saxlamaqla, bazara yeni oyunçular daxil etmədən, potensial kredit xətlərini genişləndirməklə, bank sektoruna yeni texnologiyalar cəlb etmək hesabına yerli bazarda banklararası rəqabəti daha da gücləndirməyə çalışır. Mərkəzi Bankın sədri E.Rüstəmov vəziyyəti təhlil edərək göstərir ki, bu gün ölkənin Mərkəzi Bankı xarici banklarla rəqabətə hazırdır. Ölkənin bank bazarı isə inkişaf edərək xaricilər üçün daha cəlbedici olmuşdur. Biz dünyanın aparıcı banklarını Azərbaycana dəvət edirik. Ancaq biz, daha məhşur, adlı-sanlı banklarla əlaqəyə üstünlük veririk.

2007-ci ildən başlayaraq ölkədə maliyyə bazarının liberallaşdırılmasına başlanmışdır. Xarici kapitalın bank sektorunda iştirakına heç bir məhdudiyyət yoxdur, bürokratik əngəllər aradan qaldırılmış. Bankların lisenziyalaşdırılması xeyli sadələşdirilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasını sürətləndirmək məqsədilə Mərkəzi Bank «icazəli rejimin», «istək rejiminə» keçilməsini qərara

almışlar ki, bu da ölkəyə investisiya axınını artırmaqla, faiz səviyyəsini aşağı salmağa, makroiqtisadi sabitliyi gücləndirməyə xidmət etməlidir.

Bununla belə Azərbaycanda da xarici ölkələrə kapital axını ildən-ilə artmaqdadır. Bu həm leqal, həm də qeyri-leqal formada həyata keçirilir. Statistik məlumatlara görə hər il ölkədən leqal formada 5 mlrd.dollar kapital axını baş verir. Ölkəyə gətirilən xarici kapital banklar arasında qeyri-bərabər bölüşdürülür. İlk 10-da yer alan banklar xarici aktivlərdə aparıcı rola malikdir. Bu elit bankların ölkəyə gətirdiyi xarici kapitalın həcmi 2007-ci ildə 1,4 mlrd.dollar olmuşdursa, bu gün həmin məbləğ xeyli artmışdır. Bu gün ölkənin bütün aparıcı bankları beynəlxalq reytingə malikdirlər. Bankların ehtiyat bazasının genişlənməsi, həm əhalinin əmanətləri hesabına, həm xarici kapital, eləcə də bank gəlirləri hesabına olmuşdur.

Azərbaycan bank sektoru həssas qlobal iqtisadi mühit, ölkə daxilində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda fəallıq şəraitində həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi maliyyə sabitliyi siyasəti bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının qorunmasına və maliyyə vasitəçilərinin genişlənməsinə yönəlmişdir. Həyata keçirilmiş siyasət nəticəsində bank sektorunda sistem riskləri effektiv idarə olunmuş sektor üzrə maliyyə sabitliyi qorunmuşdur. Bank sisteminin kapital adekvatlığı və likvidlik göstəriciləri məqbul səviyyədə saxlanmışdır.

Hesabat ilində bank sektorunun inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində bankların xarici investorlar üçün cəlbediciliyi qorunub saxlanmışdır. İl ərzində fəaliyyət göstərən xarici sərmayəli banklara 2013-cü ilin məlumatlarına görə 137,8 mln.manat cəlb olunmuş və ümumi vəsaitin həcmi 468,1 mln.man. təşkil etmişdir.

Xarici kapitalın cəlb edilmə səviyyəsinə görə (60%-dən çox) Azərbaycanın bank sektoru Cənubi Qafqazda liderliyi əldə etmişdir. Mərkəzi Bank Dünya Bankının Direktorlar Şurası tərəfindən «Strateji tərəfdaş» kimi qəbul edilmişdir. Strateji əməkdaşlıq 4 il müddətinə qüvvədədir. Burada güzəştli şərtlərlə kreditləşmə, Beynəlxalq Maliyyə korporasiyası proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq və digər tədbirlər nəzərdə tutulur.

Bununla yanaşı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı da Azərbaycanın bank sektoru ilə qarşılıqlı əməkdaşlıqda maraqlı olduğunu qeyd etmişdir. Bu əməkdaşlıq Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrində müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsi, energetika, nəqliyyat, ətraf mühitin mühafizəsi, telekommunikasiya və digər sahələri əhatə edəcəkdir.

Azərbaycanın bank sektorunda xarici kapitalın həcminə görə Avropa bankları aparıcı rola malikdir. Onların dəstəyi ilə yaxın illərdə 90,0 mln.dollar Azərbaycanda orta və kiçik müəssisələrin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Almaniyanın Commerzbankı bu yaxınlarda Bakıda öz ofisini açaraq, Azərbaycan və Almaniya arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsini nəzərdə tutmuşdur. Ofisin rəhbəri Marko Qraff qeyd edir ki, Commerzbank Azərbaycanı gələcəyin əlverişli bazarı adlandırmışdır.

Bununla belə Azərbaycanı bankları da yaxın və uzaq ölkələrdə öz kapitaları ilə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Buna misal olaraq Azərbaycan Beynəlxalq Bankını göstərmək olar. Bu bankın Rusiya və Gürcüstanda «qız bankları», eləcə də Londonda və Frankfurtda nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir.

«ABB-Moskva» bankının əsas strateji məqsədi universal fəaliyyətlə öz müştərilərinə müxtəlif xidmətlər göstərmək, qarşılıqlı faydalı fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Bu bankın Sankt-Peterburq və Yekaterinburqda filialları mövcuddur. Yeni filialın Nijni-Novqorodda açılacağı gözlənilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanla Rusiya arasında mal dövriyyəsinin 20%-ə qədər bu şəhərin payın düşür. Burada iri maşınqayırma, gəmiqayırma, metallurgiya və s. müəssisələr var.

«ABB-Moskva» hesabat ilində Rusiyanın 150 iri bankı siyahısındadır, onun cəlb etdiyi vəsait 20% artaraq 13,0 mlrd.rub təşkil etmişdir. Bu bankın əsas fəaliyyət növlərindən biri də Rusiya-Azərbaycan arasında pul köçürmələrini həyata keçirməkdir. İqtisadi böhranın davam etdiyi indiki dövrdə bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan bank sektorunda da xarici sərmayənin cəlb edilməsi xeyli çətinləşmişdir. Bu vəziyyət bazarın bütün iştirakçıları, o cümlədən donor ölkələrin və iri investisiya şirkətlərində də nəzərə çarpır. İnvestorlar əsasən riskin

səviyyəsini daha dəqiq təhlil etməyə çalışmaqla, dünya bazarında neftin qiyməti ətrafında gedən prosesləri diqqət mərkəzində saxlamağa çalışırlar.

3.2. İqtisadi böhran şəraitində bank sektorunun inkişaf istiqamətləri

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin bank sistemi milli iqtisadiyyatın tərkib hissəsidir. Bank sistemi Mərkəzi Bank və kredit təşkilatlarından ibarət olmaqla, mülkiyyət münasibətlərindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektləri arasında hesablaşmaların həyata keçirilməsini təmin edir. Azərbaycan Respublikasında bank sistemi ölkə konstitusiyası, Mülki Məcəllə, «Bank fəaliyyəti haqqında», «Kredit ittifaqı haqqında», «Mərkəzi Bank haqqında» və digər normativ aktlar, tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Bank sistemi tərkibində kommersiya bankları aparıcı rol oynayır. Bu bankların hamısı «universal bank» kimi fəaliyyət göstərməklə, müştərilərə müxtəlif bank xidmətləri göstərməkdədir. Bank sisteminin inkişafı və sağlamlaşdırılması həm Mərkəzi Bankın dünya standartlarına uyğun inkişafı, eləcə də özəl bankların müasir tələblərə cavab verməsi istiqamətində aparılır.

Bankların keyfiyyət parametrlərinin dəqiqləşdirilməsi, problemlə bankların müəyyən edilməsi, bankların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, kapitallaşma və likvidlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, mənfəətin artırılması və idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılmaqdadır.

Dünya təcrübəsində bank sisteminin inkişafında əsas amillərdən biri də əhəlinin bank sistemə etimadını gücləndirmək, əmanətlərin sığortalanmasını təmin etmək və əhaliyə göstərilən bank xidmət və məhsullarının çeşid və keyfiyyətini yüksəltməkdən ibarətdir.

2014-cü ildə mürəkkəb qlobal iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatı və bank sistemi dinamik inkişaf etmiş, qeyri-neft sektoru iqtisadi artımın əsas mənbəyi olmuş, investisiya fəallığı lazımi səviyyədə saxlanılmışdır. Mərkəzi Bank 2015-ci ildə də ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına çalışmışdır. İl ərzində dayanıqlı maliyyə sabitliyi təmin olunmuş, bank sektorunun iqtisadi artımda və investisiya fəallığının yüksəldilməsində rolu artmış, maliyyə xidmətləri və resurslara çıxış imkanları xeyli genişlənmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi siyasətinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank 2016-cı ildə makroiqtisadi

və maliyyə sabitliyinin qorunmasına, bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının artırılmasına xüsusi fikir verməlidir. Ölkədə qiymət sabitliyi nisbətən təmin edilmiş, inflyasiya təkrəqəmli səviyyədə saxlanılmışdır. Davos Dünya İqtisadi Forumunun son hesabatına görə Azərbaycan dünyada inflyasiyanın ən aşağı olduğu ölkələrdən biridir.

Bank sektorunun aktivləri il ərzində 4797 mln.manat (24%) artaraq, 25183 mln.manat olmuşdur. Hesabat ilində iqtisadi subyektlərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları xeyli genişlənmiş, maliyyə infrastrukturunda istifadə səviyyəsi yüksəlmişdir. Hər 100 min nəfərə düşən bank xidməti nöqtələrinin sayı 10-a çatmışdır. Əhaliyə maliyyə xidmətləri göstərən «Azərpoçtun» filialları daha önəmli yer tutur. 2014-cü ildə 47 yeni bank filialı açılmışdır ki, bunun da 34-ü regionların payına düşür. Alternativ kreditləşmə mənbələrinin canlandırılması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyəti xeyli yaxşılaşaraq, onların sayı 157-yə, filialların sayı isə 222-ə çatmışdır. Bununla belə, nəzərə alınmalıdır ki, ölkənin bank sektorunda pozitiv dəyişikliklər, müsbət proseslər baş verməsi ilə yanaşı, bu sahədə ciddi problemlər də qalmaqdadır. Beynəlxalq analitiklərin qiymətləndirmələrinə görə ölkənin bank sektorunun güclü və zəif tərəfləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3

Bank sektorunun güclü və zəif cəhətləri

Güclü cəhətləri	Zəif cəhətləri
- müasir texnologiyalardan istifadə;	- dəqiq inkişaf strategiyasının olmaması;
- müxbir münasibətlərin inkişaf səviyyəsi;	- ölkə iqtisadiyyatında maliyyə vasitəçiliyinin zəifliyi;
- beynəlxalq standartlara müvafiq maliyyə hesabatının tətbiqi;	- kreditlər üzrə yüksək faiz dərəcəsi;
- əmanətlərin sığortalanma sistemi;	- kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olması;
- bankomat şəbəkəsinin genişliyi;	- kredit portfelinin diversifikasiya səviyyəsi;
- banklararası rəqabətin gücləndirilməsi və s.	- əhəlidən əmanətlərin cəlb edilməsi vəziyyəti;
	- bank işçilərinin seçilməsində şəffaflığın olmaması və s.

Təqdim olunmuş materiallar bir daha göstərir ki, ölkənin bank sektorunda müsbət cəhətlərlə yanaşı, xeyli şübhəli amillər də mövcuddur ki, onların bank fəaliyyətinə neqativ təsiri bu gün hiss edilməklə, gələcəkdə daha ağır fəsadlar törədəcəyi istisna edilmir. Bu ilk növbədə bu gün mövcud olan valyuta və kredit riski, menecment xidmətinin zəifliyində, kreditorların hüquqlarını qorumaqla, əhalinin banka inamının artırılmasında və s. özünü göstərməkdədir.

Uzunmüddətli ehtiyatların çatışmaması, bank sektorunun investisiya cəlbədiciliyinin azalması, onun istehsal sahələri ilə zəif əlaqələri, qiymətli kağızlar bazarında zəif iştirakı və digər məsələlər də ölkədə bank sektorunun ciddi problemlərindəndir. Ölkənin bank sektorundakı müasir vəziyyəti beynəlxalq maliyyə-kredit ekspertləri tərəfindən də diqqətlə izlənilir. Məsələn, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) mütəxəssisləri öz hesabatlarında Azərbaycan bank sistemində «kapitalın hərəkəti»nin liberallaşdırılmasını müsbət qiymətləndirməklə yanaşı, bank sektoruna nəzarətin gücləndirilməsini də vacib hesab etmişlər. Beynəlxalq reyting agentliyi olan «Fitsh IBCA»-nın dəyərləndirilməsinə əsasən Azərbaycan bank sistemində yüksək risk kateqoriyası «MPI3»-ə aid edilmişdir. Analitiklərin fikrinə görə Azərbaycan bank sistemi «milli valyuta olan manatın» mübadilə kursunun düzgün müəyyən edilməsinə daha çox diqqət yetirməlidir. Bu günkü manatın kursu, neftin dünya bazarındakı yüksək qiyməti ilə əlaqəli olduğundan, çox qorxuludur, o hər an dağıla bilər, necə ki, 2015-ci ildə dağıldı.

Bununla yanaşı, tanınmış reyting agentliyi olan «Fitsh IBCA» agentliyi kommersiya bankları arasında müqayisə apararkən Azərbaycan Beynəlxalq Bankının həm respublikada, həm də Cənubi Qafqaz regionunda daha yüksək nəticələrə malik olduğunu qeyd etmişdir.

Beynəlxalq reyting agentliyi olan «Moody's Investors Service» kommertiya bankları arasında müqayisə apararkən onların milli və xarici valyuta üzrə əmanətlərə görə reytingini aşağıdakı cədvəldə göstərmişdir.

Cədvəl 4

«Moody's»-a görə respublika banklarının əmanətlər üzrə reytingi

Emitent banklar	Uzunmüddətli reyting	Qısamüddətli reyting	proqnoz
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	Ba ₂ Baa ₂	Not Prime	STA
Kapital Bank	Ba ₂	Not Prime	RUR
Bank Standart	B ₁	Not Prime	STA
Bank Respublika	B ₂	Not Prime	POS (m)
Texnika Bank	B ₂	Not Prime	STA
Uni Bank	B ₂	Not Prime	POS (m)

1. STA – stabil (dayanıqlı)
2. RUR – reyting öyrənilir.
3. POS (m) – pozitiv (m) müxtəlif istiqamətlər öyrənilir.
4. Not Prime (NP) – qısamüddətli öhdəlikləri vaxtında ödəmədə şübhəli olanlar.

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan Bank Standart, ölkə bank sektorunda yeganə bankdır ki, milli və xarici valyutada qısa və uzunmüddətli əmanətlərə görə ən yüksək – B1 reytinginə nail olmuşdur. Eyni zamanda maliyyə stabilliyinə görə banka E+ reytingi verilmişdir.

Beynəlxalq «Moody's», Bank Standartın mövqeyinin möhkəmlənməsinin davam edəcəyini, risklərin diversifikasiyasını, gəlirin artım stabililyini, siyasi proseslərin bank fəaliyyətinə təsirsiz ötəcəyinə ümid edir. «Moody's» beynəlxalq agentliyi, Bank Respublikanın da milli və xarici valyuta üzrə uzunmüddətli əmanət üzrə reytingini B2 səviyyəsində müəyyən etməklə bankın filial şəbəkəsinin genişlənməsini xüsusi qeyd etmişdir.

İki aparıcı reyting agentliyinin Azərbaycan bank sektoru təmsilçilərinə verdikləri yüksək qiymət ümid etməyə əsas verir ki, ölkənin bank sistemi iqtisadi inkişafın daha sürətlə irəli getməsində öz müsbət rolunu bundan sonra da müvəffəqiyyətlə davam etdirəcəklər.

Hər il keçirilən «azad iqtisadi indeks»i müəyyən edən «Vərəsə» fondu və «Yoll-strit jurnal» qəzeti Azərbaycan maliyyə azadlığının 30% civarında olan 15 ölkədən biri hesab etmişdir. 2008-ci ilin bank məlumatlarının təhlili Azərbaycanı 107-ci (162 ölkə içərisində) yerə layiq görmüş, iqtisadi azadlığa – 55,3% müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan bank sisteminin rəqabət qabiliyyətliliyi və maliyyə bazarının müxtəlif parametrlər üzrə təsnifatı Beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur.¹

Cədvəl 5

Göstəricilər	Rəqabət İndeksi (Rİ)	Keçid İqtisadiyyatlı Ölkələr (KİÖ)	Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)	Mərkəzi Asiya Ölkələri (MAÖ)	Mərkəzi Qafqaz Ölkələri (MQÖ)
Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi	91	18	4	3	2
Maliyyə sektorunun təkmilləşdirilməsi	81	13	3	3	1
Yerli kapital bazarı vasitəsilə maliyyələşmə	106	20	5	3	1
İstiqrazlar vasitəsilə	91	18	4	2	1
Vençur kapitalının mövcudluğu	65	14	3	2	1
Kapitalın hərəkətində məhdudiyyət	107	21	7	6	3
İnvestorların qorunması ...	87	18-21	6-7	4-5	2
Bankların möhkəmliyi	113	21	6	4	3
Qiymətli kağızlar birjasında məhdudiyyət	114	20	5	4	2
Hüquqi indeks	17	5-6	3-4	1	1

1) Bu məlumatlar 2008-ci ilin məlumatlarına əsaslanır.

Azərbaycan bank sektorunun «zəif yeri» kimi, səmərəliliyin aşağı olmasını, problemlı kreditin mövcudluğunu, banklar kənar nağd hesablaşmaların mövcudluğunu, qeyri-neft sektorunda kredit resurslarının azlığını, ümumilikdə kredit risklərinin yüksək olmasını və s. xüsusilə qeyd edirlər. Ölkə bank sektorunun, real iqtisadi sektorda zəif iştirak etməsi, bank aktivlərinin ÜDM-da

iştirak payının aşağı olması, maddi sahələrin inkişafına kredit qoyuluşlarının azlığı həm MDB məkanında, həm də Baltikyanı ölkələrlə müqayisədə daha aydın görünməkdədir. Elə bu səbəbdən də Azərbaycanda 2015-ci ildə milli valyuta «manat»ın iki dəfə devalvasiyası baş vermiş, onun alıcılıq qabiliyyəti 2 dəfəyədək aşağı düşmüşdür. Bu bir daha göstərir ki, iqtisadi inkişafda qeyri-neft sektoru hələ çox zəifdir, biz daha çox neft-qaz faktorundan asılıyıq. Bu səbəbdən də, neftin qiymətinin dünya bazarında 3 dəfədən çox aşağı düşməsi büdcəyə yenidən baxılmasını labüd etmişdir. Ölkəmizin bank sektoru dünya iqtisadi böhranı şəraitində, sosial-iqtisadi inkişafın bazar iqtisadiyyatı tələbləri çərçivəsində inkişafına diqqət artırmaqla, inhisarçılığa qarşı aparılan tədbirlərdə daha fəal iştirak etməlidir. Kommersiya banklarının kapitallaşma səviyyəsi, onların real iqtisadiyyata daha aşağı faizlə kredit verilməsinə imkan vermir. Yaxın vaxtlarda ölkənin bank sektoru mövcud problemləri aradan qaldırmaqla eyni zamanda, qloballaşan dünyada, yeni tələblərə adekvat cavab vermək üçün hazır olmalıdır.

İqtisadi qloballaşma müasir tələb olduğundan, dünya təsərrüfat sisteminin bütün sferalarını əhatə etdiyindən, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi maliyyə sisteminin də bu proseslərə qoşulmasını vacib etmişdir. Bu fenomenin maliyyə bazarına təsiri, milli maliyyə bazarlarının birmənalı olaraq dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiyası ilə əlaqəlidir. Beynəlxalq maliyyə sisteminin qloballaşması son onilliklərdə dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərlə izah edilir. Yaxın gələcəkdə regionların və millətlərin inkişafı, qarşılıqlı iqtisadi və maliyyə münasibətlərinin inteqrasiyasından çox asılıdır.

Maliyyə qloballaşmasına əyani misal kimi cari əməliyyatlar vaxtı milli hesablaşmalarda kapital üzərindən məhdudiyyətin götürülməsini göstərmək olar. Bu prosesə 90-cı illərdən Şərqi Avropa ölkələri, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və Çin Respublikası da qoşulmuşdur. Maliyyə qloballaşmasının dünya iqtisadiyyatında rolunu XXI əsrin əvvəllərində dünya maliyyə bazarında Ümumi Daxili Məhsulun 37,6 trln.dollar (83,6%) təşkil etdiyində görmək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, dünya iqtisadi qloballaşma bank fəaliyyətində də standartların tətbiqinə, kapitalın hərəkətində sərbəstliyə, müxtəlif məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına,

kompyuter texnologiyasının geniş tətbiqinə və digər müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

90-cı illərin əvvəlində Azərbaycan iqtisadiyyatı daha çox xarici investisiya cəlb etməyə çalışırdısa, müasir dövrdə biz Gürcüstanda, Türkiyədə, Rusiyada, Qazaxıstanda, Ukraynada və digər yaxın-uzaq ölkələrdə müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsində iştirak edirik.

Azərbaycan bank sisteminin gələcək inkişafında İslam bankçılığının təcrübəsindən istifadə edilməsi də vacibdir. Son illərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bank sektorunda da kifayət qədər qənaətbəxş proseslər baş verməkdədir. «Moody's» agentliyinin proqnozuna görə 2014-cü ildə Azərbaycanda iqtisadi artım 5%, bank kreditləşməsinin artımı təxminən 20%, inflyasiya – 3,4% təşkil etmişdir. Azərbaycanın xarici əlaqələri də sürətlə genişlənməkdədir. O, bir neçə Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və iqtisadi qurumlarla qarşılıqlı əlaqədədir. Ümumilikdə, Azərbaycanın 90-dan çox ölkə ilə ikitərəfli xarici iqtisadi əlaqələri mövcuddur. Xarici siyasi və iqtisadi əlaqələrdə xüsusi yer İslam Dünyası ölkələrinə ayrılır. Azərbaycanda dinin dövlətdən ayrılmasına baxmayaraq, əhəlinin mütləq əksəriyyəti islam dininə etiqad etməklə, şəriət qayda-qanunlarına əməl etməklə, islam bankçılığına da xeyli maraq göstərirlər. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan Beynəlxalq Bankında (ABB) yaradılmış ilk islam pəncərəsi 2013-cü ildən müştərilərə xidmət göstərməyə başlayıb. 2014-cü ilin əvvəlinə ABB-da islam portfelinin həcmi 200 mln.ABŞ dolları olmuşdur və ilin sonuna bu məbləği 400 mln.ABŞ dollarına çatdırmaq nəzərdə tutulur.

İslam İnkişaf bankından verilən məlumata görə Azərbaycanın 6 bankı – Turanbank, Beynəlxalq Bank, Rabitəbank, Nikoilbank, Əmrah Bank və Bank Standart (bunların çoxu xarici sərmayəli banklardır) islam bankçılığı alətlərindən istifadə edir.

Məlumdur ki, hazırda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bankların təqdim etdiyi yüksək faiz dərəcələri səbəbindən bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Faiz dərəcələri o qədər yüksək olur ki, bu sahibkarın həyata keçirmək istədiyi layihənin rentabelliğini aşağı salır, bəzən isə onların iflasına səbəb olur.

İslam bankçılığında isə kredit sahibkara heç bir faiz ödəmədən verilir, sahibkar yalnız gəlir əldə etdiyi zaman götürdüyü pulun miqdarı müqabilində banka hissə payı ödəyir. Sahibkar müxtəlif səbəblərdən kredit götürdüyü müddətdə zərərə düşərsə, bank həmin zərərin aradan qaldırılmasında da iştirak edir. Müasir dövrdə islam bankları tərəqqi müstəvisinə qədəm qoymaqladırlar.

Şəriət qanunlarını rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərən belə maliyyə institutları biznes etikasını tərəfdaşlıq formasında inkişaf etdirilməsini irəli sürürlər. Burada əmanət, depozit etməklə əmanətlərin toplanması və faizlə kreditləşmə prosesinin həyata keçirilməsi qadağan edilir. Hal-hazırda dünyada 50-dən çox ölkədə 300-dən çox İslam bankı fəaliyyət göstərir ki, bunların aktivləri bir trilyon dollara qədər təşkil edir. İslam bankçılığında qeyd olunan gəlir metodları tərəfdaşlıq, qarşılıqlı mənfəət əldə etmək, zərərin pay bölgüsü əsasında ödənməsi, borc götürülən vəsaitin hissələrlə qaytarılması, satın alınmış əmlakın güzəştli əsaslarla icarəyə verilməsi, lizinq əməliyyatlarının üstünlük təşkil etməsi, islam qiymətli kağızları vasitəsilə mülkiyyət münasibətlərinin müəyyən edilməsi, faizsiz hesabların açılması kimi xidmətləri əks etdirir. Azərbaycanda bu sahədə nəaliyyət qazanılması üçün ilk öncə qanunvericilik bazasının işlənilib hazırlanması, istehsalın real sektoru prioritet seçilməsi, Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətində dəyişikliklər aparılmalıdır.

3.3. Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafında bank sektorunun rolu

Hesabat dövründə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda əhəmiyyətli inkişaf baş vermişdir. Bu inkişafda bank sektorunun rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Son illər regionlarda yeni istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, idxalı əvəzləyən, rəqabətədavamlı məhsul buraxılışının artırılmasında güzəştli bank kreditlərinin rolu danılmazdır.

Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı «Aqrrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kreditlər üzrə Dövlət agentliyi tərəfindən kifayət qədər güzəştli maliyyə vəsaitləri ayrılır. Təkcə onu qeyd edim ki, son 15 ildə bütün mənbələrdən ölkə iqtisadiyyatının inkişafına 120,0 mlrd.manatdan çox vəsait yatırılmışdır ki, bunun da 73,0 mlrd.manatı əsas kapitalla yönəlmişdir. İndi hər il orta hesabla əsas kapitalla 6,0-7,0 mlrd.manat investisiya yatırılır.

Azərbaycan indi kreditor ölkəyə çevrilmişdir. ÜDM 3 dəfə, dövlət büdcəsi xərcləri 20 dəfədən çox artmışdır. Dünya reytingində 148 ölkə arasında inflyasiya səviyyəsinə görə 1-ci, xarici borcun ÜDM-da aşağı xüsusi çəkisinə görə 13-cü, iqtisadi rəqabətədavamlılığa görə 38-ci yerdədir və s.

Məlumdur ki, dövlət investisiya xərclərinin böyük hissəsi infrastruktur layihələrinə yönəldilir. Su anbarları, magistral yollar, dəmir yolları, içməli su və kanalizasiya layihələri və s. böyük məbləğdə vəsait tələb edən layihələrdir. Sevindirici haldır ki, bu layihələrin bir çoxu yekunlaşmaq üzrədir və biz növbəti illərdə büdcə vəsaitlərini daha çox dayanıqlı inkişafı təmin edən layihələrə yönəltməliyik.

Məlumdur ki, investisiya fəaliyyəti olduqca riskli fəaliyyətdir. Odur ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarların dövlətdən müəyyən güzəştlər alması vacibdir. MDB ölkələri içərisində Özbəkistan respublikasının təcrübəsi diqqətə layiqdir. Burada daxili bazarı qorumaq məqsədilə «idxalı əvəz edən sənaye siyasəti» həyata keçirilir. İdxal məhsullarına yüksək gömrük tarifləri tətbiq edilir. Daşkənddə – Rusiya, Fransa və Kanada ilə birgə İL-114 markalı təyyarə, Amerika

ilə birlikdə kabel məhsulları, Çinlə – mini traktorlar, İsveçrə ilə lyusterlər, minik maşınları, yük maşınları, kompyuterlər, televizorlar, Amerikanlarla birgə pambıqyığan maşınlar buraxılır və s. Özbəkistanın özünün qiymətli kağızlar və pul buraxan fabriki var. Dövlət investisiyaları əsasən kimya, hasilat və digər prioritet sənaye sahələrinin inkişafına yönəldilir.

Hazırkı şəraitdə ölkə başçısının bəyan etdiyi kimi idxalı əvəz edən sahələrin inkişafına diqqət artırılmalıdır. Bunun üçün iqtisadiyyat blokuna daxil olan mərkəzi idarəetmə orqanları – ilk növbədə hökumət tərəfindən daxili bazarın qorunması üzrə əməli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı» Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar konfransda BMT-nin Azərbaycandakı əlaqələndiricisi öz çıxışında bir sıra məsələlərlə yanaşı – ölkənin idarəçilik sisteminin gücləndirilməsi islahatlarına ehtiyacın olmasını dilə gətirmişdir.

Bu günlərdə Dövlət İdarəçilik Akademiyasındakı çıxışında R.Mehdiyev cənabı da savadlı mütəxəssislərin çatışmazlığından gileyləndi. Bu məsələlər ətrafında ciddi düşünülməli və təxirəsalınmaz tədbirlər görülməlidir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının proqnozlarına görə artıq bu illərdə (2014-cü ildən sonra) Azərbaycanda xam neft istehsalı azalacaq və iqtisadi inkişaf tempi aşağı düşəcəkdir. Bu neftin satışının kəskin azalması (barel 70 dol.) və qiymətin ucuzlaşmasından baş verəcəkdir.

Bu proqnozları nəzərə almaqla yaxın illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafına daha çox diqqət verilməlidir. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının nümayəndələri iqtisadiyyatı indidən gələcəyə hazırlamağı tövsiyə edirlər. Onların fikrincə Azərbaycan hökuməti «struktur yenidənqurmanı» davam etdirməli, elektroenergetikada və rabitədə özəl sektorun iştirakını genişləndirməli, antiinhisar qanunvericiliyinin təcrübədə yerinə yetirilməsinə nail olmalı, korrupsiya ilə mübarizə konkretləşməli, qeyri-neft sahələrinin rəqabət qabiliyyətini yüksəltməli, ölkə tələbatını təmin etmək üçün büdcə vəsaitlərini iri miqyaslı investisiya layihələrinin reallaşmasına istiqmətləndirməlidir.

BMT-nin proqnozlarına görə 2020-ci ilə kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq 2 dəfədən çox azalacaq və bu problem dünyanın bütün ölkələrində hiss ediləcəkdir.

Bütün bu deyilənlər Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft amilindən asılılığın aradan qaldırılması, xüsusilə emal sənayesinin sürətli inkişafı təxirə salınmadan həyata keçirilməlidir. Emal sənayesinə yönəldilən investisiyaların iqtisadi və sosial səmərəliyi digər sənaye sahələri ilə müqayisədə xeyli yüksəkdir. Nəzərə alsaq ki, bu gün neft sektorunda stabil olaraq 42-43 min nəfər insan çalışır və bu gələcəkdə azalacaq, o zaman emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi şübhə doğurmaz. Emal sənayesinin inkişafı eyni zamanda aqrar sektorun da inkişafını labüd edir. Elə buna görə də regionlarda «sənaye parklarının» və «sənaye məhəllələrinin» yaradılması təxirəsalınmaz məsələlərdəndir.

İlin 9 ayında 19 mlrd.dollar investisiya – bu olduqca böyük məbləğdir və nəzərə alınsa ki, bunun xeyli hissəsi – 11,0 mlrd.dolları dövlət vəsaitidir. Deməli, o daha səmərəli istifadə olunmalıdır.

Azərbaycanda reallaşdırılan uğurlu neft strategiyası, qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkənin maliyyə imkanları ilbəl genişlənir. Ölkəmizin sürətlə artmaqda olan valyuta ehtiyatları isə öz növbəsində bütün lazımi infrastruktur layihələrini vaxtında və müvəffəqiyyətlə reallaşdırmağa imkan verir. Artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycan karbohidrogen ehtiyatlarından əldə etdiyi gəlirlər hesabına iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində uğurlu tədbirlər həyata keçirir.

Məlum olduğu kimi, hazırda Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı, bunun hesabına ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması prioritet istiqamətlərdəndir. Bu məqsədlə ölkənin qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilən investisiyaların həcmi ildən-ilə artırılır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, ötən il Azərbaycanda əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 9 milyard 811,5 milyon manatı və ya 76,8 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Azərbaycanın maliyyə imkanlarının ilbəl artması regionların sosial-iqtisadi inkişafını bir qədər də sürətləndirir, bölgələrdə yeni infrastruktur layihələri həyata

keçirilir. Son illərin buraxılış obyektlərinin əksəriyyətinin regionların payına düşməsi isə, heç şübhəsiz, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının bariz nümunəsidir. Bu baxımdan 2015-ci ildə də ölkənin ayrı-ayrı regionlarında çoxsaylı xidmət və istehsal təyinatlı obyektlər, təhsil, səhiyyə və idman, mədəni-məişət obyektləri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Ölkəmizin ikinci böyük sənaye mərkəzi statusunu qaytarmaqda olan Sumqayıt şəhərində «Gilan» Tekstil Parkı, polad boru istehsalı müəssisəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunda Arpaçay SES, Şirvan şəhərində «Cənub» İstilik Elektrik Stansiyası, Şirvan-Muğan qrup su kəməri, olimpiya-idman kompleksi, Abşeron rayonunda birdəfəlik plastik qablar və priforminqlər istehsalı zavodu, həmçinin Ağcabədi, Balakən, Gədəbəy, Qazax, Qəbələ, Hacıqabul, İsmayıllı, Şabran və digər rayonlarda çoxsaylı istehsal təyinatlı və sosial infrastruktur obyektləri işə salınmışdır. Bununla yanaşı, ölkədə həyata keçirilən uğurlu investisiya siyasəti nəticəsində il ərzində digər sahələrdə də son dərəcə vacib olan bir sıra infrastruktur obyektləri inşa edilmişdir. Bu layihələrin reallaşdırılmasında bankların rolu danılmazdır.

2015-ci ildə ölkəmizdə yol-nəqliyyat infrastrukturunun yenidən qurulması istiqamətində də mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Paytaxt Bakı ilə yanaşı, regionlarda da magistral və dövlət əhəmiyyətli avtomobil yolları əsaslı şəkildə yenidən qurulmuş, digər mühüm əhəmiyyət kəsb edən yolların tikintisi sürətlə davam etdirilmişdir. Son illər Prezident İlham Əliyevin imzaladığı müvafiq sərəncamlar əsasında ayrılmış külli məbləğdə vəsait hesabına kənd yollarının təmiri və yeni yolların çəkilişi intensiv xarakter almışdır. Bütövlükdə isə il ərzində ölkədə 500 kilometr uzunluğunda müasir, rahat yollar çəkilmişdir.

Ötən il bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkədə ümumi sahəsi 1874,4 min kvadratmetr olan yeni yaşayış evləri, 1050 çarpayılıq xəstəxana, növbədə 248 nəfəri qəbul edən ambulatoriya-poliklinika müəssisələri, 29334 şagird yerlik ümumtəhsil məktəbləri, 1866 yerlik məktəbəqədər təhsil müəssisələri, 864 yerlik klub və s. obyektlər istifadəyə verilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan 2015-ci ildə investisiyaların cəlb olunması sahəsində uğurlu siyasətini davam etdirmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, Azərbaycana xarici investisiyaların axınının davam etməsi isə, heç şübhəsiz, ölkəmizdə hökm sürən əlverişli biznes mühiti ilə bağlıdır. Bu baxımdan ötən ilin on bir ayında xarici mənbələrdən əsas kapitalla 3 milyard 776,5 manat investisiya yönəldilməsi diqqəti cəlb edir. Onu da deyək ki, xarici investisiyalar əvvəlki illə müqayisədə bir qədər çox olmuşdur.

Xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 3 milyard 501,4 milyon manatı Böyük Britaniya, ABŞ, Norveç, Yaponiya, Çexiya, Türkiyə və Fransadan olan investorların payına düşmüşdür. Bundan əlavə, Rusiya, İran, Cənubi Koreya, Sinqapur, Almaniya, Niderland, eləcə də Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankı, Avropa Şurası və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq maliyyə qurumları da ölkəmizə investisiya qoyuluşunda fəallıq göstərmişlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, hazırda Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində konkret işlər görülür. Neft amilindən bacarıqla istifadə olunaraq iqtisadiyyatın bütün sahələri inkişaf etdirilir, ölkəmizin gələcək tərəqqisinə, xalqın firavan yaşayışına xidmət göstərən vacib investisiya layihələri həyata keçirilir. Bütün bunlar isə əsas kapitalla yönəldilən vəsaitlərin həcmnin getdikcə artmasına səbəb olmaqla bankların da rolunu artırır.

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Son dövrlər ölkədəki siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf xarici dövlətlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına uzunmüddətli sərmayə qoymaq üçün marağını daha da artırmışdır.

İndiyə qədər respublikada investorların hüquq və mənafeələrinin qorunması, mulkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilərək hüquqi baza yaradılmışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətini tənzimləyən iki qanun mövcuddur:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli 57 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu».

Bundan başqa, Azərbaycan hökuməti bir sıra xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalamışdır.

Mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır.

Hazırda ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən «açıq qapı» siyasəti həyata keçirilir.

Son illərdə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesi intensiv xarakter almışdır. 1995-2011-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş 119 milyard dollar investisiyanın 60%-dən çoxu, yəni 63 milyard dollara yaxını xarici investisiyalar olmuşdur. 1995-2002-ci illərdə xarici investisiyaların həcmi 9 milyard dollar olmuşdursa, 2003-2011-ci illərdə bu rəqəm 6 dəfə artaraq 54 milyard dollar olmuşdur. 1995-2011-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların 25,5 milyard dolları qeyri-neft sektorunun, 37,5 milyard dolları isə neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir.

Tam xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin yaradılmasında Türkiyədən olan sahibkarların payı 27,6% təşkil edir. Bu göstərici Böyük Britaniya üzrə

11,7%, Rusiya üzrə 6,8%, İran üzrə 6,2%, ABŞ üzrə 5,9%, Almaniya üzrə isə 2,9%-dir.

«Bir pəncərə» sistemi

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında» 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama əsasən, «bir pəncərə» prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci ilin 1 yanvar tarixindən Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinə başlanmışdır. «Bir pəncərə» sisteminin tətbiqindən sonra Azərbaycanda biznesə başlama proseduraları 15-dən 1-ə və bunun üçün sərf olunan vaxt 30 gündən 3 günə endirilmişdir.

Sahibkarlar vergi orqanları və banklarla sənəd mübadiləsini yeni yaradılmış İnternet Vergi İdarəsi (www.e-taxes.gov.az) vasitəsilə həyata keçirə bilərlər. Bundan başqa, sahibkarların vergi qanunvericiliyinə aid suallarının və müraciətlərin qəbulu, onlara baxılması və operativ cavablandırılması məqsədilə 195 sayılı telefon məlumat xidməti fəaliyyət göstərir.

«Bir pəncərə» sisteminə görə kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər Vergilər Nazirliyində qeydiyyatdan keçməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə bir sıra qurumlar fəaliyyət göstərir:

Azərbaycan İntestisiya Şirkəti

- 2006-cı ildə sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətini vahid mərkəzdən tənziqləmək, respublikanın investisiya cəlbediciliyinin daha da artırılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan İntestisiya Şirkəti yaradılmışdır. Şirkətin başlıca vəzifəsi ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların təşviqini təmin etmək, bu sahədə mövcud problemlərin aradan

qaldırılmasına çalışmaqdır. Şirkətin investisiya fəaliyyətinin məqsədi əsasən ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiona təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Yerli istehsalın inkişafı ilə ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması və investisiyaların cəlb edilməsini həvəsləndirmək məqsədilə 2003-cü ildə Azərbaycan İxracın və İntestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) yaradılmışdır. Fond investorlar, yerli istehsalçılar və hökumət arasında körpü rolunu oynamaqla dövlət-özəl sektor dialoqunda əhəmiyyətli işlər görür. AZPROMO xarici investorlara öz investisiya layihələrini həyata keçirmək üçün sahələrin müəyyənləşdirilməsində, yerli bürokratiya ilə mübarizə aparmaqla və onların Azərbaycana gəlməsini asanlaşdırmaqla yardım edir. Yerli müəssisələr də AZPROMO-nun məsləhət xidmətləri və xarici bazar tədqiqatlarından faydalanırlar.

Xarici investorlar üçün Azərbaycanın üstünlükləri:

1. Xarici investisiyalar üçün münbit şərait:
  - Regionda adambaşına düşən ən yüksək Birbaşa Xarici İntestisiya göstəricisi.
  - İntestitorlar üçün hüquqi təminatlar.
2. Sürətlə inkişaf edən və açıq iqtisadiyyat:
  - ÜDM-in 26,4 % illik arlımı.
  - Xarici ticarət dövriyyəsinin 19,8 % illik artımı.
  - Orta idxal tarif dərəcəsi: 5,7%
3. Qeyri-neft sektorunda geniş imkanlar.

Son 5 ildə əksər iqtisadi fəaliyyət sahələrində yüksək artım: sənaye - 7,5 dəfə, tikinti - 3,8 dəfə, ticarət - 3,5 dəfə, nəqliyyat və rabitə - 2,9 dəfə, sosial xidmətlər - 2,8 dəfə, kənd təsərrüfatı - 2,1 dəfə.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara vergi güzəştləri

4. Təbii ehtiyatlar: faydalı qazıntılar və münbit torpaq:

5. Əlverişli strateji mövqe:

- Mərkəzi Asiya və Xəzər regionuna birbaşa çıxış.
- Beynəlxalq ticarət təşəbbüslərində iştirak (İpək Yolu, Şimal-Cənub koridoru).
- Genişlənən Avropa faktoru və Yeni Qonşuluq Siyasətinə qoşulma.

6. Rəqabət qabiliyyətli yerli işçi qüvvəsi

Azərbaycanın sürətli sosial-iqtisadi inkişafı, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər və s. nailiyyətlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən daim yüksək qiymətləndirilir.

Dünya Bankının və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının «Doing buisness - 2012» hesabatında Azərbaycan 183 ölkə arasında 66-cı yeri tutub. Azərbaycan habelə əmlakın qeydə alınmasının sadəliyi, biznesə başlamaq parametrləri üzrə dünya ölkələri arasında liderlər qrupuna daxil olub. Kredit almaq, iş görmək və bir sıra digər sahələrdə də ciddi uğurlar əldə edən ölkə inkişaf etmiş dövlətlərlə bir sıradadır. «Doing buisness - 2012» hesabatına əsasən, Azərbaycanda ən yaxşı göstərici məhz əmlakın qeydiyyatındadır. Belə ki, 10 müxtəlif göstərici üzrə 183 ölkə arasında hazırlanan hesabatə əsasən Azərbaycan daşınmaz əmlakın qeydiyyatına görə 9-cu yerdədir. Eyni zamanda Azərbaycanda əmlakın ötürülməsi üçün 4 prosedur tələb olunur ki, buna da 11 gün müddət və əmlakın dəyərinin 0,2 faizi qədər xərc sərf edilir. Bu, regionda ən yaxşı göstəricilərdən biridir. Müqayisə üçün bildirək ki, Azərbaycanın aid edildiyi Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya regionlarında əmlakın ötürülməsi üzrə orta göstərici 37, qonşu ölkələrdən Türkiyədə 44, Rusiyada 45, Bolqarıstanda 66, Rumıniyada 70, İranda 163, Ukraynada isə 166 gündür.

Biznesə başlamaq reytinginə görə Azərbaycan 183 ölkə arasında 18-cidir. Ölkədə biznesə başlamaq üçün 6 prosedur tələb edilir. Günlərin sayı 8-dir, biznesə başlamaq üçün tələb edilən xərc adambaşına düşən kapitalın 2,7 fazini təşkil edir. Bu zaman minimum kapital tələb olunmur. Azərbaycanın bu göstəricisi Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə müqayisədə daha yaxşıdır. Çünki bu ölkələrdə biznesə

başlamaq üçün 11 gün tələb edilir. Habelə Azərbaycanda biznesə başlamaq üçün tələb edilən proseduraların sayı bu ölkələrlə müqayisədə daha azdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Belə ki, 2011-ci ilin dekabr ayında «Standart & Poor's» reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir pillə artıraraq «BBB-» səviyyəsində qaldırılmış və bununla da Azərbaycana investisiya reytingi vermişdir. Agentlik, həmçinin, Azərbaycanın xarici və daxili valyutada qısamüddətli suveren kredit reytingini də bir pillə artaraq «B» səviyyəsindən «A-3» səviyyəsinə çatdırmışdır. Eyni zamanda «Fitch Ratings» agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini «pozitiv» proqnozu ilə «BBB-» səviyyəsində saxlamışdır. «Moody's» agentliyi isə Azərbaycana şamil etdiyi «Bal» səviyyəsində suveren reytingi üzrə proqnozunu «stabil» «pozitiv» dəyişmişdir.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Azərbaycan inkişaf etmiş ölkə kimi dünyanın aparıcı investorlarının daim diqqət mərkəzindədir.

Dövlətin sahibkarlığın inkişafı üçün yaratdığı münbit şərait nəticəsində kiçik və orta sahibkarlar zaman keçdikcə iri sahibkarlara çevrildilər.

Dünya praktikasında iqtisadiyyatın kreditləşməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, Azərbaycan hökuməti yerli sahibkarları kreditlə təmin etməklə bərabər, xarici sahibkarları da Azərbaycan iqtisadiyyatına kapital qoyuluşuna təşviq edirdi. Bu məqsədlə, ilk növbədə, qanunvericilik bazası dünya standartlarına uyğunlaşdırıldı. Nəticədə xarici şirkətlərdə ölkəmizə inam yarandı. Onlar gördülər ki, ölkəmizə kapital qoyub iş görməkdə risk etmirlər. Qanun onların hüquqlarını və kapitalını qoruyur. Yaradılan münbit investisiya mühiti qısa zaman kəsiyində xarici kapitalın Azərbaycana axmasına imkan verdi. Elə buna görə də, Azərbaycan MDB məkanında ən çox xarici kapital qoyulan ölkəyə çevrildi. Bu proses indi də davam edir. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda olan münbit investisiya mühitini öz hesabatlarında döndə-döndə vurğulayırlar. Bu da ölkəmizə daha çox

xarici kapitalın axmasına imkan yaradır. Çünki xarici şirkətlər bu beynəlxalq təşkilatların mötəbər rəylərinə inamla yanaşırlar.

Azərbaycan tarixən dünyada neft ölkəsi kimi tanınıb və bu gün də belədir. Bununla belə, ölkəmizdə qeyri-neft sektorun inkişafına ciddi önəm verilir və bu məqsədlə bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirilir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda Azərbaycanda yüzlərlə iri və orta qeyri-neft sənayesi müəssisəsi fəaliyyət göstərir və onlar keyfiyyətli məhsul istehsal edir. Hətta bu məhsulların bir çoxu dünya bazarında analoji mallarla ciddi rəqabət aparır və özünə alıcılar tapır. Yeri gəlmişkən bir faktı qeyd edək ki, yalnız ötən il qeyri-neft sektorunda 9,7 faiz artım qeydə alınmışdır. Bu da ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirməklə bağlı dövlətin həyata keçirdiyi uğurlu kapital qoyuluşu siyasətinin bəhrəsidir.

Azərbaycanda xarici və daxili kapitalın paralel şəkildə istifadə olunmasına böyük əhəmiyyət verilir. Son illər isə iqtisadiyyata daxili investisiyaların qoyuluşu üstünlük təşkil edir. Bunun iki səbəbi var. Birincisi, dünya maliyyə böhranı şəraitində xarici sərmayədarların kapital qoymaq imkanları azalıb. İkincisi isə ölkəmiz neftdən dəha çox gəlir əldə etdikcə daxili investisiyaların iqtisadiyyata qoyulmasına şərait yaranır. Ötən il Azərbaycan iqtisadiyyatına 22 milyard dollardan çox kapital qoyulub. Onun 13 milyardı daxili, 9 milyard dollara yaxını xarici investisiyadır. Azərbaycan kimi kiçik bir ölkəyə 9 milyard xarici investisiyanın qoyulması çox uğurlu nəticədir.

Qlobal maliyyə böhranının sona çatmadığı bir şəraitdə də ölkəmizə xarici kapital qoyuluşu davam edir. Bu, vacib əhəmiyyət daşıyan məsələdir. Öz ölkələrində kapital qoyuluşuna ümidini itirmiş şirkətlər Azərbaycanda iş görməyə maraq göstərirlər. Burada bir məqama xüsusi toxunmaq istərdik. Ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycana gələn hətta orta və kiçik şirkətlər də kapital qoyuluşu üçün dövlətdən xüsusi zəmanət istəyirdilər. Ancaq indi ölkəmizə yüz milyonlarla dollar sərmayə qoyan xarici investorlar bu barədə düşünmürlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bank sektorunda dayanıqlı inkişaf prosesləri davam etdirilmişdir. Bank sistemində risklərin artmasının qarşısını almaq, bankların idarəedilməsini təkmilləşdirmək və maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi istiqamətində hələ çox çalışmaq lazımdır. Bazel III – standartları nəzərə alınmaqla nəzarət prosesi təkmilləşdirilməli, bank sektorunun kapitallaşma səviyyəsi yüksəlməlidir.

Görülmüş tədbirlər nəticəsində bank sektorunda maliyyə sabitliyi qorunmağa çalışmış, sektorun başlıca dayanıqlıq göstəriciləri beynəlxalq normalara yaxın olmuşdur. İl ərzində öhdəliklərin və hesablaşmaların icrası fasiləsiz həyata keçirilmiş, aktivlərin keyfiyyət göstəriciləri məqbul həddə saxlanılmış, bank sektorunun mənfəət göstəriciləri qənaətbəxş olmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının və xarici bankların Azərbaycanın bank bazarına marağı daha da yüksəlmişdir. Mərkəzi Bank tərəfindən xarici sərmayənin Azərbaycan bank sektorunda iştirakına qarşı bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmışdır. Təsadüfi deyildir ki, bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının yarısından çoxunda xarici kapitalın iştirakı mövcuddur. Bunun əsas şərtlərindən biri 01 yanvar 2004-cü ildən xarici bankların ölkənin bank sektorunda iştirakı limitinin aradan qaldırılmasıdır. Bununla yanaşı Mərkəzi Bankın sədri bank sektorunda «brend» bankların iştirakına üstünlük verilməsini qeyd etmişdir. Mərkəzi Bank hesab edir ki, xarici kapitalın ölkə bank sektorunda iştirakı, banklararası rəqabəti gücləndirməklə, yeni bank texnologiyalarının geniş tətbiqinə, xarici bankların özəlləşmə prosesində iştirakına, eləcə də bank xidmətlərinin çeşid və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edəcəkdir.

Bununla yanaşı Azərbaycan bankları da xarici ölkələrdə öz filial və nümayəndəlikləri ilə təmsil olunmuşdur. Buna əyani misal kimi, Azərbaycan Beynəlxalq Bankını göstərmək olar. Bu bankın Rusiya və Gürcüstanda filialı, ABŞ, Rusiya, Almaniya, İngiltərə, Ərəb Əmirlikləri, Lyuksemburq və digər ölkələrdə nümayəndəlikləri müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməkdədirlər.

Bankların kapitallaşma səviyyəsinin 5 dəfə qaldırılması (10,0 mln. AZN-dən 50,0 mln. AZN) onların real sektorda iştirakı imkanlarını genişləndirməklə, banklararası rəqabəti gücləndirəcək, yerli bankların daha yaxşı işləmələrini təmin etməklə, onların konsolidasiyası və menecer xidmətinin yüksəldilməsi, yeni texnologiya və nou-xaun tətbiqinə marağı artırmalıdır.

Dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin azalması nəticəsində baş verən manatın devalvasiyası Azərbaycanın bank sektoruna mənfi təsir etməklə, onların problemlə kreditlərdən yaranan zərəri təmin etməsində çətinlik yaratmışdır. «Fitch» beynəlxalq reyting agentliyi problemlə kreditlərin həcmnin daha da artacağını ehtimal edir. Ekspertlər hesab edirlər ki, bank sektoru üzrə problemlə kreditlərin (90 günü keçən) məcmu kreditlərdə xüsusi çəkisi 2015-ci ilin sonunda 9,5 faizə yüksəlmişdir. 2014-cü ildə bu 8,3 faiz olmuşdur.

Agentlik Azərbaycan banklarının kapitallaşma səviyyəsinin də aşağı olmasını qeyd edir. Agentlik qeyd edir ki, devalvasiya bankların 2015-ci ili zərərlə başa vurmasına səbəb olmuşdur. Dekabr 2015-ci il yanvar 2016-cı ildə əhali bank depozitlərinin 10-15 faizini geri götürmüşdür. Bu gün banklarla bağlı əsas məsələ problemlə kreditlər və kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olmasıdır.

Beynəlxalq bankın problemlə kreditləri böyük problemlər yaradır. Bu bankın 3 milyard manatlıq problemlə krediti dövlət vəsaiti hesabına sağlamlaşdırıldısa, daha 3 milyard manatlıq problemlə kredit qalmaqdadır. Onların sağlamlaşdırılması hələ ki, real görünür. Bu səbəbdən də ölkənin bank sektoru gələcəkdə də çətinliklərlə üzləşməli olacaqdır.

Banklar neftin qiyməti yüksək olduqda, gəlirlərin çox olmasından istifadə edərək müştərilərə bahalı kreditlər verirdilər. İndi isə neftin qiymətinin ucuzlaşması əhalinin gəlirlərini azaltmaqla kreditlərin qaytarılmasında problemlər yaradıb. Amma banklara zərbəni neftin ucuzlaşması deyil, devalvasiya vurdu. Manatın kəskin devalvasiyası baş verməsəydi bankların kapitallaşma səviyyəsi ilə bağlı çətinliklər meydana çıxmazdı. İndi neft nisbətən bahalaşsa da, bizim iqtisadiyyat üçün bu yetərli deyil. Neftin qiyməti bundan sonra da bahalaşsa,

banklar əvvəlki səviyyədə işləyə bilməyəcək. Devalvasiyanın zərbəsindən çıxmaq xeyli zamandan sonra mümkün ola biləcək.

«Fitch» agentliyi bildirir ki, dollarla olan kreditlərin qaytarılması yaxın gələcəkdə daha da dərinləşəcək. Çünki xarici valyutada kredit götürən vətəndaşların sosial durumu xeyli çətinləşib. Hökumət dəstək verməsə, həmin kreditlərin qaytarılması daha da çətinləşəcək. Bu proseslərin yumşaldılması, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında bank sektorunun rolunun artırılması üçün, ölkə başçısının müəyyənləşdirdiyi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və həmin sahəyə investisiya qoyuluşunun sürətləndirilməsidir. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, ixrac potensialının artırılması, xarici sərmayənin Azərbaycana cəlb edilməsi, yerli istehsalın artırılmasında bankların iştirakının vacibliyi qeyd olunur. Maliyyə nizam - intizamı və şəffaflıqla bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi daha qətiyyətlə davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycan Prezidenti qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda bütün iqtisadi-maliyyə sektoru aparıcı dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq ən mütərəqqi prinsiplər əsasında inkişaf etdiriləcəkdir. İlk növbədə bank sektoru real iqtisadiyyatla daha sıx əlaqə qurmalı, şəffaflıq tam formada təmin olunmalı, kreditə görə bank faizlərinin aşağı salınması yolları axtarılmalı, xarici sərmayəli bankların fəaliyyəti daha da canlandırılmalıdır.

Bu baxımdan «Cənub» Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının Bakıda keçirilən ikinci iclasında Beynəlxalq maliyyə qurumlarının fəal iştirak etməsinin vacibliyi diqqət mərkəzində olmuşdur.

Milli valyutanın devalvasiyasının və qiymət artımının təsirlərinin azaldılması məqsədilə müxtəlif sosial ödənişlərin, o cümlədən əmək haqlarının, pensiya və müavinətlərin artırılması, əhalinin aztəminatlı qrupları üzrə güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi, bank sektoruna əhalinin inamının artırılması və

digər məsələlər yaxın illərdə hökumətin ciddi nəzarəti altında olacaqdır. Bank sektorunun möhkəmləndirilməsi və sağlamlaşdırılması istiqamətində önəmli addımlar atılacaqdır. Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı bundan sonra da qətiyyətlə təmin olunmalıdır. Artıq indi bu sahədə iki milyard manatlıq dəyəri olan layihələr tərtib edilərək reallaşmasını gözləyir. İndi iş adamları bu layihələri icra etməlidirlər. Bu işlərdə əlbəttə özəl bankların rolu kifayət qədər yüksək olmalıdır. Bank sektorunun sağlamlaşdırılması konkret olaraq bu məsələyə münasibətdə əyani olaraq görünəcəkdir. Banklar indi kreditlər vermək üçün layihələr axtarırlar ki, o layihələr özlüyündə gəlir gətirsin. Buyursunlar, belə layihələr ortadadır. Burada məqsəd qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nail olmaqdır. Bu məsələlərdə xarici sərmayənin cəlb olunması daha önəmlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici kapital ölkə bankları arasında qeyri-bərabər bölünür. Xarici sərmayə daha çox Azərbaycan Beynəlxalq Bankına, Standart Banka, Bank of Bakıya təmsil olunurdu. Azərbaycana xarici sərmayə daha böyük həcmdə gətirəcəkdir. Çünki, xarici sərmayələri cəlb etmək üçün hüquqi baza, şəffaf iqtisadi və maliyyə sistemi olmalıdır və qanunun aliliyi təmin edilməlidir. Digər ölkələrin təcrübələri də göstərir ki, sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuş ölkələr bu yolla getməklə, öz ölkələrini xarici sərmayə üçün cəlbedici ölkəyə çevirə biliblər.

Bu məsələlərin qaydasında olması, əhalinin banklara olan inamını bərpa etmək məqsədilə aşağıdakı təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- bankların iriləşdirilməsi, yeni bank texnologiyalarının tətbiqi;
- bankların real sektorla əlaqələrinin genişləndirilməsi;
- xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün əlavə tədbirlərin işlənilməsi;
- azərbaycan banklarının xarici ölkələrdə filial və nümayəndəliklərinin yaradılmasına nail olmaq;

- dövlətin pul və valyuta siyasətini əsaslandırılmış qaydada müəyyən edərək, həyata keçirmək. Bu məsələyə daha məsuliyyətli yanaşmaq.

Qeyd olunan təkliflərin həyata keçirilməsi ölkənin bank sektorunda vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına, xarici sərmayəli bankların sayı və kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. AR Mərkəzi Bankı haqqında qanun. Bakı, 2009
2. Banklar haqqında qanun.
3. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında. Bakı, 2009
4. Z.F.Məmmədov. Banklar haqqında normativ hüquqi aktlar toplusu. Bakı, 2009
5. Z.F.Məmmədov. Dövlət maliyyəsi normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı, 2010
6. Z.F.Məmmədov və b. Bank işi və elektron bankçılıq. Bakı, 2003
7. Z.F.Məmmədov və b. Bank fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2013
8. Ş.Abdullayev və R.Əsgərova. Bank işi. Dərslik. Bakı, 2010
9. R.Bəşirov. Bank işi. Dərslik. Bakı, 2007
10. Z.İbrahimov. Pul, kredit və banklar (suallara cavab)
11. M.Bağirov. Bank işi. Dərslik. Bakı, 2003
12. Z.İbrahimov. Qlobal maliyyə böhranı – səbəb və nəticələr. Maliyyə-uçot. Bakı, 2009
13. E.Sadıqov. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010
14. AR Statistik məlumatlar. Bakı, 2011-2014
15. AR Mərkəzi Bankının illik hesabatı. Bakı, 2014
16. Dövri mətbuat

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzi əyani şöbənin 604 qr. magistri Qasimov Elvin Rövşən oğlunun «Azərbaycanda xarici sərmayəli bankların bank sektorunda rolu» mövzusunda magistr dissertasiyasının

REFERATI

Dünyada iqtisadi böhranın davam etdiyi neftin qiymətinin dünya bazarında dəfələrlə aşağı düşməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı ciddi sınaqla qarşılaşmışdır. 2016-cı ilin dövlət büdcəsi gəlirləri xeyli azalmağa başlamış və deməli xərclərə də yenidən baxılması nəzərdə tutulur. 2015-ci ildə milli valyuta manatın dəyərinin təxminən 100% aşağı düşməsi, süni qiymət artımlarına cəhd edilməsi digər sahələr kimi, bank sektorunda da ciddi işlərin aparılmasını tələb edir. Adamların banklara inamı azalmış, Beynəlxalq reyting agentliyi olan «Standard & Poor's»-un çox operativ olaraq Azərbaycanın kredit reytingini aşağı salması bank sektorunda ciddi islahatlar aparılmasını qaçılmaz etmişdir. Bütün bunlar dissertasiya mövzusunun aktuallığını bir daha sübut edir.

Mövzunun aktuallığı onunla izah edilir ki, bu günkü böhran şəraitində xarici sərmayəli banklara daha çox ehtiyac duyulur. Kommersiya bankları öz vəsaitləri ilə yanaşı daha çox cəlb edilmiş vəsaitlərin artırılmasına çalışmalıdırlar. Bu gün ölkədə olan kommersiya banklarının yarısının bank kapitalının formalaşmasında xarici sərmayə iştirak edir. Əlbəttə onların iştirak payı müxtəlif banklarda müxtəlifdir. Yaxın gələcəkdə ölkənin bank sektorunda gözlənilən islahatlar (bankların konsolidasiyası, faiz siyasəti, gəlirin şəffaflığı və s.) daha çox xarici sərmayənin cəlb edilməsinə yönəldilməlidir.

Tədqiqatın məqsədi xarici sərmayənin ölkənin bank sektorunda iştirak payını artırmaq məqsədilə əsaslı islahatların aparılmasına diqqəti artırmaq, xarici sərmayənin ölkəyə gətirilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət mülkiyyətində

olan obyektlərin şəffaflıqla özəlləşdirilməsinə başlamaqla, xarici investorlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına nail olmaqdır.

Tədqiqatın predmeti – ölkənin bank sektorunda bank faizi, onların növləri, depozit faizi məsələlərini hərtərəfli təhlil etməklə, onların optimal bölüşdürülməsini xarici sərmayədarların da maraqla nəzərə alınmaqla həyata keçirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının normativ sənədləri, kommərsiya banklarının hesabatları, eləcə də Azərbaycan Respublikası Banklar Assosiasiyasının aylıq və illik hesabatları təşkil edir.

Tədqiqatda elmi yenilik bank sektorunda mövcud durumu ətraflı təhlil etməklə, bank-müştəri münasibətlərini öyrənmək, bank qanunvericiliyində onların tətbiq edilməsi xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün tövsiyyələr verməkdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti – magistr dissertasiyasında irəli sürülən təkliflərin Mərkəzi Bank və kommərsiya bankları tərəfindən öyrənilərək tətbiqi xarici sərmayədarların ölkənin bank sektorunda iştirakını yaxşılaşdırmaqla, bütövlükdə banklararası rəqabətin gücləndirilməsinə, bankların real sektorla əlaqələrinin gücləndirilməsinə səbəb ola bilər.

Magistr dissertasiyası 73 səhifədən, giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, xarici sərmayənin bank sektorunda iştirakının əhəmiyyəti göstərilir. İşin birinci fəslində Azərbaycanın bank sistemi, onun əsas xüsusiyyətlərinə həsr olunur. Burada bankların yaranması haqda nəzəriyyələr, bank sisteminin inkişafı və öhdəlikləri təhlil edilmişdir. İkinci fəsildə kommərsiya bankları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onların rolu təhlil edilmişdir. İşin üçüncü fəslində Azərbaycanda xarici sərmayəli bankların təsnifatı, onların kapitallaşma səviyyəsi, böhran şəraitində bank sektorunun inkişafı istiqamətləri verilmişdir. Nəticə və təkliflərdə müəllif aparılan təhlil nəticəsində yekun fikirlər verməklə, onların tətbiqi sayəsində xarici sərmayənin cəlb edilməsi yolları göstərilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский банковский рынок остается чрезвычайно интересным для иностранного капитала. Иностранные активы продолжают довольно интенсивно осваивать банковское пространство Азербайджана. В настоящее время из 44 банков, действующих в Азербайджане, в 23 – присутствует иностранный капитал.

Интерес международных финансовых институтов и зарубежных банков к азербайджанскому рынку не перестает расти. Из-за повышения инвестиционной привлекательности банковского рынка страны в Центральный банк Азербайджана продолжают поступать обращения от желающих инвестировать в банковскую систему страны.

Центральный банк Азербайджана, в свою очередь, заинтересован во вхождении во отечественный банковский рынок «брендовых» банков и всегда поддерживал выход иностранных банков на местный рынок. На сегодня в Азербайджане нет ограничений для участия зарубежного капитала в банковском секторе.

Присутствие за рубежом азербайджанских банков в настоящее время незначительное. Анализ развития банковской системы Азербайджана показывает, что наиболее вероятным участником интеграции в мировую финансовую систему является Международный Банк Азербайджана МБА имеет филиалы в России и Грузии, а также представительство в Великобритании (Лондон), Германия (Франфурт-на-Майне), США (Нью-Йорк), ОАЭ (Дубай) и в Люксембурге.

В число других азербайджанских банков, имеющих потенциальные возможности и перспективы выхода на международные рынки – ПашаБанк, Халг Банк, Банк Стандарт и Техника Банк, которые по величине активов и совокупного капитала входят вместе с МБА в пятерку ведущих отечественных кредитных учреждений республики.

Все эти вопросы подробно анализируется в магистерской диссертации.

SUMMARY

Azerbaijani banking market remains very interesting for foreign capital. Foreign assets continue to develop quite intensively banking space of Azerbaijan. Currently, of the 44 banks operating in Azerbaijan, 23 - existents foreign capital.

The interest of international financial institutions and foreign banks in the Azerbaijani market does not cease to grow. Due to the increase of investment attractiveness of the banking market in the Central Bank of Azerbaijan to continue treatment come from wanting to invest in the country's banking system.

Central Bank of Azerbaijan, in its turn, is interested in entering into the domestic banking market, «brand» of the banks, and always supported the exit of foreign banks on the local market. At present, Azerbaijan No Limit to the participation of foreign capital in the banking sector.

The presence of foreign banks in Azerbaijan is currently negligible. Analysis of the development of the banking system of Azerbaijan shows that the most likely party to integrate into the global financial system is the International Bank of Azerbaijan (IBA) has branches in Russia and Georgia, as well as an office in the United Kingdom (London), Germany (Frankfurt am Main), the US (New York), United Arab Emirates (Dubai) and in Luxembourg.

Other Azerbaijani banks, which have the potential and prospects for access to international markets - Pasha Bank, Xalq Bank, Bank Standard and Bank Technology, which in terms of assets and the total capital included with the MBA in the top five domestic credit institutions of the republic.

All these issues are analyzed in detail in the master's thesis.